

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

Крюкова М.А., Форманюк Ю.В.

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

(в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології)

Одеса
Фенікс
2020

УДК 159.922.4(075.8)

*Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
протокол від 02.07.2020 № 5*

Рецензенти:

Кононенко О.І. – доктор психологічних наук, професор, заступник декана з навчально – методичної роботи факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Колесник А.Г. - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

Крюкова М.А. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА») / М.А. Крюкова, Ю.В. Форманюк – Одеса: Фенікс, 2020. – 106 с.

Навчально-методичний посібник з курсу «Етнопсихологія» розроблено в допомогу до самостійної роботи відповідно до навчального плану і складаються з навчальної програми курсу, методичних рекомендацій із проведення практичних занять, підготовки до заліку, завдань для самостійної роботи, списку рекомендованої літератури. Дисципліна «Етнопсихологія» ознайомить здобувачів вищої освіти ступеня магістра з основними підходами, теоретичними концепціями етнопсихології, отримати практичні уміння з метою ефективного їх застосування в практичній діяльності, що сприяє формуванню професійної самосвідомості щодо використання психологічних знань у майбутній професії.

Матеріали призначені для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія», які навчаються за спеціальністю «психологія».

УДК 159.922.4(075.8)

© Крюкова М.А., 2020

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни	4
Заплановані результати навчання	5
Структура навчальної дисципліни	7
Програма навчальної дисципліни	8
Матеріал для практичних занять	14
Індивідуальні завдання.....	94
Питання до заліку	97
Форми підсумкового контролю успішності студентів	99
Критерії оцінювання	100
Шкала за ECTS	101
Рекомендована література	102

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етнопсихологія спрямована на забезпечення здобувачів вищої освіти ступеня магістра теоретичними знаннями та практичними вміннями з основ етнічної психології та здатність застосовувати на практиці діагностичний інструментарій, використовуючи здобутки сучасної психологічної науки.

Етнопсихологія формулює основні поняття, якими користуються психологи: "етнос", "народ", "нація", "культура", "культурна трансмісія", "етногенез", "психічний склад етносу", "менталітет", "національний характер", "етнічна свідомість", "етнічна самосвідомість", "маргінал", "етнічна диспозиція", "етнічна установка", "етнічний стереотип", "аутостереотип", "гетеростереотип", "етнічний конфлікт", що визначає науковість цих понять і стежить за об'єктивністю, науковою базою досліджень у галузі психодіагностики.

Етнопсихологія досліджує психологічні особливості етносів та їх представників, закономірності, джерела і чинники етнічної свідомості та самосвідомості, психологію міжетнічних відносин.

У даному курсі розкривається основний зміст «Етнопсихології», як міжгалузевої дисципліни, яка перетинається з загальною психологією, історією психології, соціальною психологією, диференціальною психологією, політичною психологією, психофізіологією та іншими науками.

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Етнопсихологія» розроблено для психологів, соціологів та політологів, чия професійна діяльність вимагає обізнаності в питаннях психологічних особливостей етносів та їх представників. Знання «Етнопсихології» також розкриває нові можливості професійної діяльності психолога, формує нове бачення психологічних проблем людини, а також надає можливість правильно обрати різноманітні варіанти корегувальних впливів.

ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Мета даного навчального курсу полягає у створенні загальної концепції формування етнічної специфіки психічної діяльності з метою розуміння психологічних законів впливу етнічної і культурної належності на життя людини.

Завдання курсу «Етнопсихологія»:

- розширення світоглядного і професійного горизонту в результаті ознайомлення з основами етнопсихології як науки;
- засвоєння сутнісних характеристик основних понять етнічної психології;
- ознайомлення з концептуальними та методичними основами сучасної етнопсихології;
- стимуляція до накопичення та аналізу досвіду міжетнічної взаємодії;
- розвиток здатності та готовності до використання і удосконалення знань при рішенні професійних та особистісних задач;
- аналіз специфіки використання тестів, стандартизованих самозвітів та проєктивних методик.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми магістри повинні

знати :

- теоретико-методологічні засади та принципи етнопсихології;
- категорійно-понятійний апарат науки;
- предмет, основні категорії, принципи та методи етнопсихології;
- зв'язок етнопсихології з іншими науками;
- історію розвитку етнопсихології як науки та її місце в системі психологічних знань;
- класифікацію психодіагностичних методик, що застосовуються в етнопсихології;

вміти:

- здійснювати аналіз складних етнопсихологічних явищ та процесів;
- виявляти причини виникнення та способи урегулювання міжетнічних конфліктів;
- аналізувати поведінку людей, що визначаються їх

національною належністю або етнічною спільністю;

Методи проведення занять: лекції, фронтальне опитування; наукова доповідь, реферати, усне повідомлення, індивідуальне опитування; розв'язання ситуаційних завдань, практичних завдань. Форма контролю: залік.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	Види занять	Лекційні заняття (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год.)
	Тема			
	Предметна область етнічної психології як науки	2	2	2
	Становлення та розвиток етнічної психології	2	2	2
	Розвиток етнопсихологічних ідей в Україні	2	4	2
	Базові поняття етнопсихології	2	2	2
	Психічний склад етносу	2	2	2
	Культура як основна етнорозрізнавальна ознака	2	2	2
	Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості у культурах	2	4	4
	Етнічна самосвідомість	2	2	2
	Етнічні диспозиції	2	2	2
	Етнічні конфлікти	2	4	2
	Методи етнопсихологічних досліджень	2	2	2
	Прикладні аспекти етнопсихології	2	4	2
	Етнопсихологічні особливості різних народів світу	6	4	4
	Всього	30	36	30

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. Предметна область етнічної психології як науки.

Об'єкт, предмет і завдання етнічної психології. Напрями етнічної психології. Методологічні принципи етнічної психології.

Зародження етнічної психології в контексті історії і філософії. Погляди давньогрецьких учених на відмінності між народами. “Дух народу” в працях французького вченого Ш. Монтеск'є. Думки Д. Юма щодо національного характеру. Залежність психічних компонентів від клімату і ландшафтів у працях німецького представника епохи Просвітництва Й. Г. Гердера. Специфіка і розвиток національного характеру у працях Гегеля.

Становлення психології народів як науки в ХІХ столітті. Народний дух як незмінна субстанція (Моріц Лацарус, Герман Штейнталь). “Продукти” народного духу – мова, міфи, звичаї як джерела пізнання етнопсихології у працях В. Вундта. Погляди Густава Ле Бона щодо залежності історії народу, його цивілізації від душевного устрою історичних рас.

ТЕМА 2. Становлення та розвиток етнічної психології.

Етнографічні аспекти вивчення етнічних особливостей особистості. Психологічна антропологія як напрям етнічної психології в США. Франц Боас – фундатор сучасної американської психологічної антропології. А. Карднер та Р. Лінтон та їхні поняття “базової” та “модальної” особистості

Науковий напрям “Культура й особистість”. М. Мід та Р. Бенедикт як фундатори школи “культура та особистість”, її основні особливості. Погляди Дж. Хонігмана та Ф. Хсю на предмет і задачі психологічної антропології. Відмінності психологічної антропології від її попередниці “культура та особистість”.

Психологічна антропологія як ідейна послідовниця школи “Культура й особистість”. Сучасна західна етнопсихологія.

ТЕМА 3. Розвиток етнопсихологічних ідей в Україні.

Становлення етнопсихології в Україні. (Дореволюційний період).

Розвиток етнопсихології в Західних регіонах України кінця XIX – першої половини XX століття. Етнопсихологічні ідеї в Україні у XVIII столітті.

Розвиток етнопсихологічної тематики на Слобожанщині в першій половині XIX століття та вивчення проблеми національного характеру та перших етнопсихологічних експериментальних досліджень у другій половині XIX століття. Дослідження етнопсихологічних феноменів у Західних регіонах України кінця XIX – першої половини XX століття.

Розвиток етнопсихології в Україні у 20–30-х роках XX століття.

Значення праць учених діаспори для розвитку етнопсихології в Україні. Відродження сучасної вітчизняної психології.

ТЕМА 4. Базові поняття етнопсихології.

Поняття етносу. Основні ознаки етносу. Форми існування етносів: клани, плем'я, народність, нація. Реальний та дисперсний вид існування етносів. Основні етнічні підрозділи: мікроетнічні одиниці, субетнічні одиниці та макроетнічні одиниці. Нація як найвища форма існування етносу. Визначальні характеристики нації. Основні ознаки нації: спільність мови; спільність території; спільність економічного життя; спільність матеріальної та духовної культури; національна самосвідомість. Значення нації.

Психологічний аналіз культури. Матеріальна та нематеріальна культура. Суб'єктивна культура. Культура як етнодиференціююча ознака. Чинники крос-культурних відмінностей: соціально-психологічні чинники та об'єктивні умови навколишнього середовища. Функції культури. Взаємозв'язок між культурою та етносом. Поняття культурної трансмісії. Варіативність інкультурації в дитячому та підлітковому віці.

ТЕМА 5. Психічний склад етносу.

Проблема вивчення психічного складу та особливостей поведінки людей, що зумовлені національною приналежністю. Поняття психічного складу етносу. Структура психічного складу етносу. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака

етносу. Структура ментальності: емоційний (емотивний), когнітивний (вербальний) та поведінковий компоненти. Зовнішні та внутрішні умови формування ментальності. Етнокультурна варіативність комунікації та регуляторів соціальної поведінки. Залежність комунікації від етнокультурного контексту. Експресивна поведінка і етнос. Етнокультурні відмінності в каузальній атрибуції. Індивідуалізм і колективізм. Вина і сором як механізми соціального контролю. Конформність як регулятор поведінки індивіда в групі.

ТЕМА 6. Культура як основна етнорозрізнавальна ознака.

Культура як психологічне поняття. Співвідношення психології й культури. Пізнавальні процеси і культура. Функції етнічної культури.

Основні підходи до вивчення культур. Культурний релятивізм у концепції Л. Леві-Брюля про якісні відмінності ментальності первісної і сучасної людини. Культурний універсалізм у концепції етнологічного структуралізму К. Леві-Строса.

ТЕМА 7. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості у культурах.

Нормальність” і членство у своїй культурі. Особливості культурно-специфічних психічних розладів. Розгляд патології особистості у різних культурах.

Дослідження культурної варіативності людства. Психологічні виміри культурної варіативності людства.

Культурні синдроми, виділені Г. Тріандісом та Г. Хофстеде.

ТЕМА 8. Етнічна самосвідомість.

Поняття етнічної свідомості. Складові етнічної свідомості. Рівні етнічної свідомості: буденна та теоретична свідомість. Етнічна самосвідомість як компонент етнічної свідомості. Індивідуальний та груповий рівень етнічної свідомості. Функції етнічної самосвідомості.

Поняття етнічної ідентичності як ключового елементу етнічної самосвідомості. Компоненти етнічної ідентичності:

етнічна самоназва та етнічна обізнаність. Типи етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність з своєю етнічною групою; біетнічна; моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою; маргінальна етнічна ідентичність. Етапи становлення етнічної ідентичності. Чинники розвитку етнічної ідентичності: особливості етнічної соціалізації; специфіка етноконтактного середовища; статусні відносини між етнічними групами. Стратегії підтримання етнічної ідентичності

ТЕМА 9. Етнічні диспозиції.

Поняття етнічної диспозиції. Поняття соціальної установки як внутрішнього стану готовності. Специфіка етнічної установки. Компоненти етнічної установки: когнітивний, емоційний та конативний компоненти. Рівні етнічної установки. Поняття етнічного стереотипу. Етностереотип як спрощений образ групи. Структура стереотипу: ядро та мінливі судження. Види стереотипів: аутостереотип та гетеростереотип. Форми етнічних стереотипів. Властивості етнічних стереотипів: емоційно-оцінний характер, стійкість щодо нової інформації, узгодженість, неточність. Ознаками істинності етностереотипу є: наявність єдиної думки в двох чи більшій кількості груп щодо характеристик третьої групи; схожість між культурами, що сприяє підвищенню точності етностереотипів; узгодженість між сприйманням групою самої себе та сприйманням цієї групи з боку інших груп.

Тема 10. Етнічні конфлікти.

Поняття етнічного конфлікту. Етнічний конфлікт як конкуренція між групами. Форми етнічних конфліктів: боротьба та війна. Теорії виникнення етнічних конфліктів. Теорії міжгрупових конфліктів як продукту універсальних психологічних характеристик. Теорії міжгрупових конфліктів, основою яких виступають індивідуальні відмінності. Теорії реального конфлікту. Теорії соціальної ідентичності. Критерії виокремлення етнічних конфліктів.

Види етнічних конфліктів: швидкоплинні та ті, що протікають в'яло; локальні, регіональні та глобальні; соціально-

економічні, культурно-мовні, політичні, територіальні. Міжетнічна напруженість. Стадії етнічних конфліктів: передкризова, власне кризових проявів (пік кризи), посткризового періоду. Відкриті та приховані конфлікти. Детермінанти етнічних конфліктів: етнічна та національна упередженість, націоналістичні настрої.

Стратегії поведінки та шляхи врегулювання етнічних конфліктів: застосування правових механізмів; переговори; інформаційний шлях. Переорієнтована агресія (К. Лоренц), введення надгрупових цілей (М. Шериф), введення додаткових ідентичностей (Тешфел). Метод визначення прихованих мотивів. Метод подолання негативних емоцій. Метод переговорів. Метод відновлення комунікації між конфлікуючими сторонами.

ТЕМА 11. Методи етнопсихологічних досліджень.

Класифікація методів, які використовуються в етнічній психології.

Обсерваційні методи. Метод спостереження в міжкультурних дослідженнях. Метод опитування в етнопсихології.

Метод інтерв'ю. Модифікований варіант шкали соціальної дистанції.

Тести в між культурних дослідженнях.

Експериментальні кроскультурні дослідження.

Формуючі та коригуючі методи в етнопсихології

ТЕМА 12. Прикладні аспекти етнопсихології.

Багатонаціональний колектив як специфічний об'єкт навчально-виховного впливу. Етнопедагогічні принципи. Етнопсихологічна детермінація ефективності навчально-виховної роботи. Система навчально-виховних заходів з врахуванням етнопсихологічних характеристик. Поняття та значення міжкультурної адаптації. Психологічна та соціально-культурна адаптація. Акультураційні зміни на груповому рівні: культурний шок, шок переходу, культурна втомлюваність. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації. Чинники адаптації до нового культурного середовища: індивідуальні та

групові. Наслідки міжкультурної взаємодії для індивіда та груп.

ТЕМА 13. Етнопсихологічні особливості різних народів світу.

Етнічні традиції, звичаї, обряди різних народів, зокрема українців, та їх психологічний аналіз: етноси Європи, етноси Азії, етноси Північної Америки, етноси Південної Америки, етноси Африки, етноси Австралії.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Предметна область етнічної психології як науки.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на основних проблемах етнопсихології, її зародженні як науки.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Актуалізація питання стосовно необхідності знань у галузі «Етнопсихологія».

2. Обговорення навчального питання: «Об’єкт, предмет і завдання етнічної психології. Основні поняття та напрями етнічної психології. Методологічні принципи етнічної психології».

Бліцопитування студентів стосовно терміну «етнопсихологія», предмету, завданням, суб’єкту, об’єкту вивчення.

Етнічна психологія – це самостійна, досить молода й одночасно складна галузь знань, яка виникла на стику таких наук, як психологія, соціологія (філософія), культурологія й етнологія (етнографія), які тією чи іншою мірою вивчають національні особливості психіки людини й груп людей. **Етнічна психологія** – це наука, яка вивчає закономірності розвитку й прояву національно-психологічних особливостей людей як представників конкретних етнічних спільнот, які відрізняють їх один від одного.

Роком народження цієї науки прийнято вважати **1859 р.**, коли приват-доцент кафедри загального мовознавства Берлінського університету *Г.Штейнталь* разом із філософом *М. Лацарусом* почали видавати “Журнал етнічної психології та мовознавства”. У своїй програмній статті “Думки про народну психологію” редактори проголосили народження нової науки — науки про пізнання народного духу.

Етнічна група існує доти, поки її члени залишаються в її складі, високо оцінюють її цінності й культуру, психічно

ототожнюються (ідентифікуються) з нею й навіть пишуться своєю етнічною приналежністю.

Таким чином, **об'єктом етнопсихології** є етнічні групи (етноси).

Предметом етнічної психології як самостійної галузі знань є вивчення своєрідності прояву й функціонування психіки представників різних етнічних спільнот.

Основні поняття. Виділяють наступні *суспільно-історичні типи етнічних спільнот: нації, народності, племя й рід*. Стосовно до всіх груп використовується поняття «етнічна психологія». Стосовно націй і народностей іноді застосовується поняття «національна психологія», а до племені й роду — «трайбалістична психологія». Трайбалістична свідомість відстоювала «обраний» статус колективу, який начебто позбавлявся внутрішніх суперечок.

В англо-американській науковій літературі замість поняття «етнічна психологія» прийнято назву «**кроскультурна психологія**», яка припускає проведення емпіричних робіт, мета яких – порівняння психологічних характеристик одного, двох, а іноді й більшої кількості представників різних народів.

Етнічна психологія займається дослідженням психологічних особливостей народу, обумовлених єдністю його походження.

Етнічні (національні) стереотипи – широко розповсюджені традиційно існуючі судження й уявлення, які на рівні повсякденної свідомості мають звичайні люди про представників різних етнічних груп. Виділяються гетеро- і автостереотипи. **Гетеростереотип** – це уявлення про етнопсихологічний вигляд іншого народу (аутгрупи) і фіксація певного до нього відношення. **Автостереотип** – це уявлення про свій народ (інгрупи) і фіксація в ньому, як правило, позитивного відношення.

Етнічна (національна) свідомість - відбиття народом свого минулого, сьогодення й майбутнього буття в духовній і матеріальній культурі, а також у повсякденній свідомості (національні традиції, звичаї, звички та ін.).

Національний характер містить в собі найбільш типові й досить стійкі психологічні особливості, які виражають

відносини більшості представників етнічної спільності до різних явищ навколишнього світу.

Під **національним темпераментом** розуміються типові прояви його властивостей у більшості представників етносу.

В основі **етнічного (національного) почуття** лежить емоційна сторона усвідомлення своєї етнічної належності. Воно тісно пов'язане з існуванням у народі національні й націоналістичні ідеї.

Етнічна психологія тісно пов'язана з етнологією (етнографією), соціологією (етносоціологією), історією, культурою й багатьма суспільними науками.

Викладач заохочує активність студентів та відмічає можливість пов'язувати їх із попередніми дисциплінами.

Під час обговорення питання даються **завдання творчого характеру**, які стимулюють самостійне мислення студентів та можуть бути виконані у групах, наприклад:

- Для чого у практичній діяльності людини необхідне вивчення етнічної психології? Обґрунтуйте прикладне значення етнічної психології для професійної діяльності керівника, педагога, практичного психолога та інших представників професій;

- класифікуйте за конкретними ознаками об'єкт, предмет і завдання етнічної психології та інших будь-яких галузей психології (наприклад, вікової та ін.);

- Прокоментуйте твердження М. Бердяєва: «Ані раса, ані територія, ані мова, ані релігія не є ознаками, які визначають національність, хоча всі вони відіграють ту чи іншу роль у її визначенні. Національність – це складне історичне утворення, яке з'являється у результаті кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, з якими вона пов'язує свою долю і духовно-культурного процесу, що створює духовне обличчя».

- сформулюйте та обґрунтуйте перспективні напрями сучасних етнопсихологічних досліджень.

3. Обговорення навчального питання: «Зародження етнічної психології в контексті історії і філософії. Погляди давньогрецьких учених на відмінності між народами»

Бліцопитування студентів стосовно історичних джерел виникнення етнопсихології, відображенні основних проблем у

ідеях Гіппократа, Аристотеля, Сократа.

Гіппократ у своїй праці "Про повітря, води, місцевості" підходив до даної проблеми з позицій географічного детермінізму, відзначаючи, що різниця між народами зумовлена розташуванням країни, кліматом та іншими природними чинниками. Цей підхід у подальшому підтримали інші вчені, і в науці склалася певна теорія -- **географічний детермінізм**.

Платон, на відміну від Гіппократа, робить інший підхід. Він аналізує характер людей у зв'язку з соціально-політичним устроєм суспільства, в якому вони живуть. У своєму вченні про державу він наголошував, що характери людей формуються під впливом певної форми державного правління і що в людей буває стільки ж видів духовного складу, скільки існує видів державного устрою, а при його зміні духовний склад також змінюється.

Теофраст, учень Аристотеля, розглядає моральні риси людей як такі, що формувалися під впливом навколишнього соціального середовища. Оскільки в античному світі не було націй, то в давньогрецькій філософії ми не знайдемо поняття "національний характер". Воно з'являється значно пізніше, коли в Європі виникають і розвиваються капіталістичні виробничі відносини.

4. Обговорення навчального питання: «“Дух народу”

Ш. Монтеск'є. Д. Юм про національний характер»

Бліцопитування студентів стосовно основних ідей європейських посівітників.

Ш. Монтеск'є, відомий представник географічного детермінізму, так писав про визначення національного характеру кліматичними умовами: "Влада клімату сильніша від усіх інших влад... Народи жарких кліматів нерішучі, як старі люди, народи холодних кліматів відважні, як юнаки". При цьому, підкреслював Ш. Монтеск'є, можна спостерігати зміну національного характеру: "Через зміни клімату: у північному кліматі ви побачите людей, у яких мало вад, та немало чеснот, багато щирості й прямодушності. При наближенні до півдня ви начебто віддаляєтесь від самої моралі: поряд із посиленням пристрастей помножуються злочини. У країнах із помірним кліматом ви побачите народи непостійні у своїй поведінці та у своїх хибах і чеснотах, оскільки недостатньо визначені властивості клімату не

в змозі зробити їх стійкими. У кліматі занадто жаркому тіло зовсім втрачає силу, а розслаблення тіла переходить і на душу: така людина до усього байдужа, не здатна ні на який благородний вчинок, ні на яке виявлення благодушності, всі його схильності набувають пасивного характеру, лінощі стають щастям; там радше будуть терпіти покарання, аніж спонукати себе до діяльності духу, рабство їм здаватиметься легшим, ніж розумові зусилля, які необхідні для того, щоб самим керувати собою".

Отже, Ш. Монтеск'є звернув увагу на те, що народи відрізняються один від одного за характером і намагався встановити причини відмінностей. Але виведення характеру народу з кліматичних умов очевидно є одностороннім. При сумлінніше проведеному дослідженні ми спостерігатимемо народи, які відрізняються один від одного за характером. Певні народи хоча й живуть в одній кліматичній зоні, але мають різні форми державного правління, різну культуру та релігію, різну психологію. Водночас можна знайти схожі за характерами народи, які живуть на різних континентах і в різних кліматичних умовах. У будь-якій кліматичній зоні можна зустріти поруч як працелюбні й енергійні народи, так і відсталі, пригноблені.

На жаль, спроби повернутися до теорії географічного детермінізму існують і в наш час.

Д. Юм, англійський філософ, виступав проти теорії географічного детермінізму. Він висуває іншу теорію, згідно з якою всі розумні істоти, включаючи людину, живуть не відокремлено одне від одного, а тяжіють до спілкування та об'єднання. Люди вступають у контакти, в результаті яких схожі схильності та звички передаються один одному. У подальшому ці схильності, а також звички передаються від однієї групи до іншої. І нарешті, об'єднання людей в одну політичну організацію, вирішення ними багатьох спільних питань, пов'язаних з обороною, торгівлею, управлінням, приводять до утворення не тільки спільної мови, спільних схильностей, а й національного характеру.

5. Обговорення навчального питання: «Специфіка і розвиток національного характеру у працях Гельвеція,

Гердера та Гегеля».

Бліщопитування студентів стосовно терміну «характер», »національний характер».

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхні загальнопсихологічні знання особливостей формування та корекції характеру.

Всякий народ, писав **К. Гельвецій** у книзі «Про людину», має свій особливий спосіб бачити та відчувати, який і створює його характер. Причому в усіх народів цей характер може змінюватись або раптово, або поступово, залежно від раптових або поступових змін, що відбуваються у формах правління ними та в суспільному вихованні.

Отже, національний характер, за К. Гельвецієм, це спосіб бачення та відчуження, який є характерним тільки для одного народу і залежить, в основному, від соціально-політичної історії (форм правління). Зміна форм правління, тобто соціально-політичних відносин, впливає на особливості національного характеру. Характер народів, вважав К. Гельвецій, особливо змінюється під час переворотів, коли народи переходять зі стану свободи в стан рабства. Тоді народ, який був гордим і сміливим, стає слабким і малодушним; і навпаки — розвиток свободи, демократичне правління сприяє зміні характеру народу в позитивний бік.

І. Гердер підходить до формування національного характеру з точки зору єдності зовнішнього та внутрішнього. Під зовнішнім він розумів кліматичні умови, а під внутрішнім — органічні, зокрема генетичні, особливості. Він відзначає, що генетична сила породила органічні утворення на Землі, а клімат лише сприяє або протидіє цій силі. У зв'язку з цим головну роль в етнічній історії він віддає внутрішнім факторам.

У своїй головній філософській праці «Ідеї до філософії історії людства» І. Гердер поставив завдання розглянути рушійні сили розвитку суспільства. Він зробив спробу відповісти на питання про те, чи існують закони розвитку суспільства, чи воно розвивається без певних законів.

Крім того, І. Гердер аналізував характери різних народів. Зокрема, значне місце у своєму дослідженні він надає слов'янським народам. Змальовуючи національний характер

слов'ян, І. Гердер показує важливість їхньої ролі в історичному процесі, їхні працелюбність, миролюбство, милосердя та гостинність. Він зазначає, що слов'яни скрізь освоювали землі, які полишали інші, і вирощували на них хліб, розводили худобу. Слов'яни не намагалися пригноблювати інші народи. Навпаки, історично та географічно склалося так, що впродовж багатьох сторіч вони були об'єктом агресії з боку татаро-монголів та інших племен. Оскільки слов'яни не бажали панувати над цілим світом, наголошує І. Гердер, не мали войовничих царів і готові були платити данину, аби тільки залишили їхню землю у спокої, то чимало народів, а більш за всіх — німці, коїли проти них великий гріх. Але слов'яни не мирилися зі своїм станом, а поставали проти своїх гнобителів, демонструючи мужність та героїзм.

Г. Гегель у праці «Філософія духу» відзначає, що національний характер — це прояв суб'єктивного духу в різних природних умовах, які по суті визначають специфіку духовного світу націй та рас, особливий дух народу.

Крім того, Г. Гегелем були вирішені деякі методологічні питання. Так, він виступив проти ототожнення понять характеру і темпераменту, стверджуючи, що вони різняться за змістом. Якщо національний характер — це риса національної спільноти, то темперамент — риса індивідуума.

6. Обговорення навчального питання: «Становлення психології народів як науки в ХІХ столітті. Народний дух як незмінна субстанція (М. Лацарус, Г. Штейнталь)».

Бліцопитування студентів стосовно основних ідей М. Лацаруса та Г. Штейнталья про зв'язок мовознавства та психології народів.

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхню активність, розбираючи приклади фольклору різних народів.

У другій половині ХІХ ст. настає новий етап становлення етнічної психології як самостійної дисципліни. Цей етап пов'язаний перш за все з іменами Г. Штейнталья, М. Лацаруса, В. Вундта, Г. Лебона.

Зародилась ідея створення спеціальної науки, що поєднуватиме історико-філологічні дослідження із психологічними. Вона отримала назву «психологія народів», або «етнічна психологія». Початковий задум було викладено у

редакційній статті першого номера «Журналу порівняльних досліджень мови» (1852 р.), а в 1859 р. Г. Штейнталь разом із М. Лацарусом почали видавати спеціальний журнал «Етнічна психологія та мовознавство». Основним завданням етнічної психології, або психології народів, вважалося дослідження специфічних способів життя та форм діяльності духу в різних народів.

Г. Штейнталь і М. Лацарус розрізняли два класи наук; предметом одного з них є природа, предметом іншого — дух. Народна психологія, вважали вчені, — це наука про «дух народу», вчення про елементи та закони духовного життя народів. Вона складається з двох частин: абстрактної та конкретної. Конкретна відповідає на запитання: «Що таке народний дух і які його елементи та закони?»; вивчає закони, які необхідні для всіх народів, і називається народно-історичною психологією. Практична — описує та характеризує окремі народи і називається психологічною етнологією. Джерелами знань про народний дух є мова, міфи, релігія, мистецтво, традиції та обряди, а також історія народу в цілому.

Великою заслугою Г. Штейнталья і М. Лацаруса є те, що вони першими спробували побудувати систему етнічної психології як науки.

Концепцію «народного духу» розробляв також французький соціолог Г. Лебон у праці «Психологія народів і мас», у якій історія держав розглядається як наслідок характеру народу, який називає «психічним складом». Народна душа, яка складається із загальних почуттів, інтересів і вірувань визначає історичний процес і повинна вивчатись через елементи цивілізації: мову, ідеї, вірування, мистецтво, літературу.

7. Обговорення навчального питання: «Мова, міфи, звичаї як джерела пізнання етнопсихології у працях В. Вундта».

Бліцопитування студентів стосовно внеску В. Вундта у етнопсихологію.

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхні знання про роль В. Вундта у розвитку експериментальної та етнопсихології.

Засновником «школи народів» і вченим, який здійснив

значну розробку етнопсихологічної концепції, був німецький учений В. Вундт. Його праці, зокрема «Проблеми психології народів» послужили поштовхом до розвитку соціальної психології, зокрема такої її гілки, як психологія великих соціальних груп.

У своїх дослідженнях В. Вундт виходив з того, що оскільки народна душа така ж реальність, як й індивідуальна, то і вивчати її потрібно також детально, як й індивідуальну душу. Душа народу, вважав В. Вундт, це не просто сума уявлень індивідів, а їхній взаємозв'язок і взаємодія, котра вивчає нові, специфічні явища та закони.

Народна душа, за В. Вундтом, це вищі психічні процеси, що виникають при спільному житті багатьох індивідів, тобто народна душа — це зв'язок психологічних явищ, сукупний зміст душевних переживань, загальні уявлення та почуття.

Душу народу В. Вундт пропонує вивчати методом аналізу конкретно-історичних продуктів творчості народу: мови, міфів, звичаїв. Мова народу, за теорією В. Вундта, ідентична розуму; міфи — почуттям; звичаї — волі в індивідуальній психології.

Крім цього, В. Вундт провів межу між психологією народів та індивідуальною психологією, відзначаючи, що психологія народів — це самостійна наука, яка існує поряд з індивідуальною психологією, і хоча вона користується послугами останньої, але й сама значно допомагає індивідуальній психології.

8. Обговорення навчального питання: «Погляди Густава Лебона щодо залежності історії народу, його цивілізації від душевного устрою історичних рас».

Бліцопитування студентів стосовно ідей Густава Лебона.

Викладач заохочує активність студентів та активізує порівняння усіх теорій стосовно розвитку етнопсихології як науки.

Концепцію «народного духу» розробляв також французький соціолог Г. Лебон у праці «Психологія народів і мас», у якій історія держав розглядається як наслідок характеру народу, який називає «психічним складом». Народна душа, яка складається із загальних почуттів, інтересів і вірувань визначає

історичний процес і повинна вивчатись через елементи цивілізації: мову, ідеї, вірування, мистецтво, літературу.

Г. Лебон вважав, що існує різниця у структурах психіки різних народів і рас. Причому різниця настільки велика, що говорити про рівнозначність народів і рас неможливо. Отже, за теорією Г. Лебона, існують народи нижчі та вищі, причому до вищих народів належать тільки європейці. Такі помилки в теоретичних викладках стосовно нерівнозначності народів і рас, привели Г. Лебона у табір апологетів колоніалізму та расизму.

Література

Основна: 1,3,5

Допоміжна: 12,15,16,18,32

Тема 2. Становлення та розвиток етнічної психології.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на основних наукових теоріях, що створили підґрунтя для розвитку сучасної етнопсихології .

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Актуалізація питання стосовно розвитку сучасної етнопсихології.

2. Обговорення навчального питання: «Психологічна антропологія як напрям етнічної психології в США. Франц Боас – фундатор сучасної американської психологічної антропології».

Бліцопитування студентів стосовно внеску Франца Боаса у створення сучасної американської психологічної антропології.

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхні знання про основні положення антропології та її внесок у розвиток етнопсихології.

Будучи насамперед етнологом-практиком, **Ф. Боас**, в руслі традицій тодішньої американської антропології, значно меншу увагу приділяв теоретичним питанням. Водночас,

наголошуючи на першорядній ролі емпіричних даних в антропології, Ф. Боас був свідомий також необхідності їх теоретичного осмислення.

Вихідним пунктом його теоретичної концепції було постулювання обмеженості еволюціоністського підходу, який учений звинувачував у схематичності та суб'єктивізмі, заснованому на переконанні про вищість західної цивілізації. Ф. Боас був впевнений у недолугості спроб відкрити об'єктивні закони розвитку людського суспільства. Еволюціоністи, на його думку, нав'язували «той застарілий погляд на природу, згідно з яким відкриття загальних законів було кінцевою метою дослідження. Звичайно, у своїй основі даний погляд є протилежним справжньому історичному. Згідно цього останнього, закони природи визнаються у кожній конкретній події, а головний інтерес сфокусований на події як на явищі у картині світу. Так само історичний погляд містить сильний естетичний елемент, який знаходить своє вираження у концепції індивідуальної (конкретної) події». Не відкидаючи остаточно еволюції, Ф. Боас наголошував на її варіативності, а відтак закликав до вивчення кожної окремої культури як самобутнього явища, яке неможливо розглядати виключно крізь призму «загальних законів» суспільного розвитку.

3. Обговорення навчального питання: «А. Карднер та Р. Лінтон та їхні поняття “базової” та “модальної” особистості».

Бліцопитування студентів стосовно відмінностей між поняттями “базова” та “модальна” особистості».

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхні знання про семантичне наповнення понять “базова” та “модальна” особистості та доцільність їх використання у сучасній психології особистості.

Карднер не був польовим дослідником, його теоретичні узагальнення зроблено на основі даних, отриманих багатьма дослідниками племінних культур. Як психоаналітик він виходить з того, що з моменту появи на світ на дитину впливає його безпосереднє оточення, а конкретніше - способи догляду. Саме способи догляду за маленькими дітьми, що відрізняються в різних культурах, накладають незгладимий відбиток на особистість дорослого. Цю ідею можна виразити у формі

відомого афоризму: «Дитина - батько людини». Якщо, наприклад, у будь-якій культурі існує звичай раптового і різкого відібрання дитини від грудей, він отримує негативний досвід бути відкинутим. Це веде до формування особистості дорослого, для якого характерна недостатня емоційна чуйність, низька самооцінка і відсутність великодушності. Іншими словами, Кардінер підкреслює наявність причинного зв'язку між особистістю і культурою, але не їх ідентичність..

Першорядне значення для розуміння теорії «Культура і особистість» та етапів її розвитку має і висунута Кардінер ідея про наявність у кожній культурі одного домінуючого типу особистості. Розвиваючи свої ідеї, Кардінер вводить поняття *базової особистості*, визначаючи її як основну особистісну структуру, сформовану даною культурою. За визначенням американського дослідника, базова особистість - це схильності, уявлення, способи зв'язку з іншими людьми. Це все те, що робить індивіда максимально сприйнятливим до певної культури і дозволяє йому досягати задоволеності і стійкості в рамках існуючого порядку, тобто базова особистість є адаптація до фундаментальних реальностей життя у певній культурі.

Скоро з'ясувалося, що можливість дослідження складних сучасних культур на основі виділення базової особистості викликає великі сумніви. Культурантропологі стали сумніватися і в прямій залежності структури особистості людини від виховання його в ранньому дитинстві. Навіть найближчий сподвижник А. Кардінера Р. Лінтон (1893-1953) відмовився від глобального, але абстрактного поняття базової особистості на користь статистичного поняття *модальної особистості*.

Це поняття виражає найбільшу поширеність (моду) типу особистості в культурі. Це не «середня» особистість, а така, що найчастіше зустрічається. Іншими словами, використання поняття модальної особистості не припускає, що всі або навіть більшість членів спільноти мають одну і ту ж особистісну структуру. Це стає емпіричною проблемою, а не твердженням, заснованим тільки на вивченні особливостей культури. При вивченні модальної особистості збираються і дані про окремих індивідах. Ці риси особистості повинні вивчатися статистичними, перш за все тестовими методами, але вибір

певних показників утруднений, оскільки не існує загально визнаної теорії особистості. Автори, що вивчали модальні особистості, постійно розвивали ідеї, пов'язані з цим поняттям. Так, Лінтон пропонував розмежовувати соціально бажану структуру особистості, яка була б оптимальною для членів даного суспільства, і модальну особу, яка в реальності спостерігається у його членів. Зіткнувшись з труднощами виділення однієї модальної особистості в будь-якому індустріальному суспільстві, етнологи стали розробляти концепцію *мультимодальних товариств*, згідно з якою кожен народ представлений не однією модальною особистістю, а декількома, з перехідними формами між ними.

4. Обговорення навчального питання: «М. Мід та Р. Бенедикт як фундатори школи “культура та особистість”, її основні особливості».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики наукової школи “культура та особистість”.

Викладач заохочує активність студентів та активізує їхні припущення щодо використання ідей М. Мід та Р. Бенедикт в сучасній педагогіці.

Основним методом дослідження, що використовувалися в рамках наукового напрямку «Культура і особистість», було тривале інтенсивне спостереження. Етнолог проводив польові дослідження, які могли тривати роками.

У 1934 році вийшла книга Р. Бенедикт «Моделі культури». Саме в цій праці Рут Бенедикт розвинула нову теоретичну схему вивчення культур. В основі такого дослідження лежить концепція «моделей культури», спрямована на виявлення властивого кожній культурі єдності - центрального стрижня, загальної теми культури, що визначає конфігурацію всіх її елементів. Цей центральний момент Бенедикт називає етосом культури. За Бенедикт, природа окремої людини настільки пластична, що суспільство «ліпить» з нього щось самоподобна.

На цій же концепції ґрунтується і робота «Хризантема і меч», видана в 1946 році. Тут основною метою автора було виявлення етосу японської культури. Крім того, через принципову неможливість вивчати японську культуру зсередини (книга була написана під час Другої світової війни, де США протистояла

Японія), Рут Бенедикт був запропонований і теоретично обґрунтований метод вивчення культури на відстані. Цей метод будується на вивченні історичних досліджень, мемуарів мандрівників, художньої літератури, філософії і релігії, пропагандистських і політичних матеріалів.

М. Мід досліджувала відносини між різними віковими групами в традиційних (папуази, Самоа і ін.) і сучасних суспільствах (розрив поколінь), дитячу психологію з позицій т. з. етнопсихологічної школи. У роботі «Дорослішання на Самоа» вона прийшла до висновку про відсутність конфлікту поколінь і труднощів соціалізації підлітків в традиційному суспільстві.

Науковий керівник Маргарет Мід професор Колумбійського університету Франц Боас доручив їй дослідження молодіжної культури Самоа народу. Головною метою цієї дев'ятимісячної роботи на тихоокеанських островах, що почалася в 1926 році, була боротьба з ідеєю про те, що молодіжні заворушення є біологічно необхідними і тому закономірні всюди. Боас дотримувався думки, що заворушення серед західної молоді носять культурний характер, і пояснював їх заборонами на пізнання сексуальності молодими людьми поза шлюбом.

Дослідження полягало в тому, що Маргарет опитала 68 дівчат і з'ясувала, що для них немає заборон на «випадкову любов під пальмами», так це сформулювала сама Мід. Це було головним аргументом на користь того, що в самоанською суспільстві заворушення були невідомі

Мід також виділила три основні типи культурного обміну знаннями між старшим і молодшим поколіннями:

- постфігуративні - передача знань від дорослих до дітей;
- кю.бьюофігуративний - отримання дітьми і дорослими знань переважно від своїх однолітків;
- префігуративної - передача знань від дітей до дорослих.

5. Обговорення навчального питання: «Погляди Дж. Хонігмана та Ф. Хсю на предмет і задачі психологічної антропології. Відмінності психологічної антропології від її попередниці “культура та особистість”».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики поглядів Дж. Хонігмана та Ф. Хсю на предмет і задачі психологічної антропології.

Викладач заохочує активність студентів щодо порівняння основних положень психологічної антропології від її попередниці “культура та особистість”.

У 1954 р. американський дослідник **Дж. Хонігман** спробував дати цілісне уявлення про школу «Культура і особистість», яка до цього часу вже пережила пік своєї популярності. **Головне завдання дослідників цієї школи** він бачив у з'ясуванні того, як індивід діє, мислить, відчуває в умовах даного культурного оточення. Розглядаючи долю індивіда в культурі, культурантропологи школи «Культура і особистість» вивчали освоєння індивідом соціально стандартизованих зразків поведінки - стереотипів поведінки, якщо використовувати більш звичний для психолога термін. Іншими словами, їх цікавило насамперед входження дитини в культуру, а зв'язок між культурою в широкому сенсі, включаючи соціальні, економічні, політичні і навіть екологічні аспекти, і особистісними характеристиками була для них опосередкована соціалізацією.

Американський дослідник китайського походження **Ф. Хсю (Сюй Лангуан)** запропонував перейменувати етнологічної гілку етнопсихології в психологічну антропологію. Цей термін здався йому менш громіздким і більш логічним, ніж «Культура і особистість». Одночасно він спробував виявити відмінності психологічної антропології від її попередниці: облік внутрікультурних відмінностей і наслідків міжкультурних контактів. Хсю підкреслює міждисциплінарний характер психологічної антропології, наполягає на використанні як результатів психологічних, зокрема психоаналітичних, досліджень, так і даних філософії і соціології.

Хсю вважає, що наявні у людей *соціальні уявлення* збігаються у більшості членів тієї чи іншої культури. Ці широко розповсюджені в культурі уявлення існують в свідомої і несвідомої формі і управляють діями людей. Саме вони складають первинний і найбільш фундаментальний «фізичний матеріал», досліджуваний психологічної антропологією незалежно від того, хто є носієм подань - індивід чи група (сім'я, поселення, плем'я), і як класифікується культура, до якої він належить, - примітивна, неписьменній, цивілізована, і т.п.

Література

Основна: 2,4, 7

Допоміжна: 11,23,26

Тема 3. Розвиток етнопсихологічних ідей в Україні.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на розвитку вітчизняної етнопсихології.

Кількість аудиторних годин – 4.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Розвиток етнопсихології в Україні в дореволюційний період.

Певні елементи етнопсихології, як наукової думки про український етнос та інші етноси в межах України і на планеті, містяться у творах В. Мономаха "Повчання дітям", у драмах Т. Прокоповича, філософських творах Г. Сковороди. Джерельним матеріалом для етнопсихології є український народний фольклор (народні приказки, обряди, інформація про людські взаємини, родинний і родовий устрій). Значний інтерес для етнопсихології представляють твори новітньої української літератури, в яких розглядаються життя і побут української громади, правдиво розкрито психологію життя і діяльність українського народу (І. Котляревський, І. Нечуй-Левицький, М. Вовчок, Ю. Бойко, В. Винниченко, Ю. Липа, С. Петлюра, М. Хвильовий та ін.).

Більшість вітчизняних науковців у своїх працях описали такі риси українців: демократизм, здібності до музики, народних пісень, особливе ставлення до природи, що пронизує український фольклор. Однак ці описи не склали повної характеристики українського народу.

Прагнення пізнати і охарактеризувати психологічну своєрідність українців має давню історію. Про це свідчить наша вітчизняна історіографія. Наприклад, у Нестора-літописця ми знаходимо порівняльну характеристику окремих племен, з яких утворився український етнос.

3. Обговорення навчального питання: «Розвиток етнопсихології в Україні у 20–30-х роках ХХ століття»

Бліцопитування студентів стосовно становлення вітчизняної етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо раннього етапу розвитку етнопсихології в Україні.

Випускник Київського університету святого Володимира Г. Г. Шпет (1879-1937) в дореволюційні роки почав читати курс етнічної психології. В 1917 р. у журналі “Психологическое обозрение” була надрукована його стаття про етнічну психологію, а в 1926 р. з під його пера вийшла книга під назвою “Вступ до етнічної психології”, яка була написана ще в 1916 р. У 1920 р. Шпет організував перший кабінет етнічної психології, який припинив роботу одночасно з вилученням вченого з університету. Життєвий шлях філософа закінчився в таборах м. Томська. Розглядаючи основні положення фундаторів психології народів (Г. Штайнталья, М. Лацаруса, В. Вундта), Шпет вважає за потрібне високо оцінити їхні уявлення про колективність та роль мови у формуванні психологічної спільності, про взаємовідношення культури з психологічною характеристикою народу. Трудність полягає у тому, щоб виділити власне психологічний зміст у цих проблемах, адже колектив підлягає насамперед соціологічному дослідженню, мова – лінгвістичному, культура – етнологічному. Пошук психологічного змісту має за мету знайти те, що відповідає психології, властивій спільноті людей, а не індивіда. Психологія народу, на думку Шпета, не є продовженням індивідуальної психології.

Етнічна психологія, на думку Шпета, насамперед повинна вивчати переживання людей, які викликані соціальними явищами, мовою, міфом, нравами тощо. Колектив переживань, що носить у собі індивід, Шпет визначає як його духовний уклад.

Головні труднощі, які стоять перед етнічною психологією, на думку Шпета, лежать у питанні: “звідки ми беремо матеріал для етнічної психології і якими принциповими засадами користуємося у його розробленні?”. Адже цей матеріал не доставляється нам ані самоспостереженням, як у загальній психології, ані спостереженням і досвідом, як у науках про природу. Він складається із знаків і виразів, які мають потребу в

інтерпретації для того, щоб у значенні або у зв'язку з їх аналізом значення найти предмет етнічної психології.

4. Обговорення навчального питання: Обговорення навчального питання: «Етнопсихологічні ідеї в Україні у XVIII столітті»

Бліцопитування студентів стосовно становлення вітчизняної етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо розвитку етнопсихологічних ідей в Україні у XVIII столітті.

5. Обговорення навчального питання: «Розвиток етнопсихології в Західних регіонах України кінця XIX – першої половини XX століття».

Бліцопитування студентів стосовно становлення вітчизняної етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо раннього етапу розвитку етнопсихології в Україні.

Українська наука в Західних регіонах України між двома світовими війнами мала свою специфіку, яка полягала в тому, що вона розвивалась далі як при Науковому Товаристві імені Шевченка у Львові, так і в еміграційних центрах, основним чином в Чехословаччині – Прага, Подебради, менше – у Варшаві, Берліні та Парижі. Найсприятливіші умови були створені у Чехословаччині. З ініціативи президента республіки, відомого вченого професора Т. Масарика у 1921 році на урядовому рівні був розроблений план розбудови еміграції, який полягав у створенні суто українських або російських чи білоруських наукових, культурницьких, навчальних установ, закладів і товариств.

6. Обговорення навчального питання: «Розвиток етнопсихологічної тематики на Слобожанщині в першій половині XIX століття та вивчення проблеми національного характеру та перших етнопсихологічних експериментальних досліджень у другій половині XIX століття».

Бліцопитування студентів стосовно вивчення проблеми національного характеру та перших етнопсихологічних експериментальних досліджень.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу історії розвитку етнопсихології в Україні.

Слобожанщина (Харківщина) стає центром наукового життя України. Діяльність професора **Г. Успенського** сприяла розвитку етнопсихологічних проблем у двох напрямках: 1) у спробах виявити риси національного характеру українців; 2) у формі теоретичних розробок деяких етнографічних понять.

Засновник Харківського університету **М. Каразін** започатковує більш складну форму етнопсихологічних досліджень – порівняння українців та росіян.

У працях **М. Костомарова** – ідея дослідження характеру народу не безпосередньо, а опосередковано, через продукти його діяльності, вочисті, насамперед – пісні.

7. Обговорення навчального питання: «Значення праць учених діаспори для розвитку етнопсихології в Україні. Відродження сучасної вітчизняної психології».

Центром української еміграції стали Прага та курортне містечко Подебради. У Празі в 1921 році був відкритий Український вільний університет та в 1923 році Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, у Подебрадах 22 квітня 1922 році була створена Українська господарська академія. Коли у Львові та Чернівцях були скасовані українські кафедри, а в Радянській Україні університети перетворені на інститути народної освіти, Український вільний університет у Празі залишився єдиним українським університетом у світі. Такі західноукраїнські вчені як І. Мірчук, Я. Ярема та інші активно співпрацювали у вищих українських наукових установах Праги. Основну увагу вони приділяли вивченню та висвітленню українського світогляду та духовності. Аналізуючи український народний характер, Мірчук говорить про поодинокі душевні риси, яким часто надається чуттєво тепле забарвлення – “непогамований індивідуалізм, що відкидає всякий авторитет”, “перевага чуттєвості над розсудком”, “популярне прив’язання до землі”. Дослідник вважає ці душевні риси українців національними недоліками, які “необхідно усувати шляхом, наставленим на далекі цілі – вихованням”.

Досліджуючи український національний характер, Я. Ярема звертається до праць попередників (М. Костомарова, Д. Чижевського, В. Липинського). Критично переосмислюючи їх надбання в галузі етнопсихології, Ярема констатує, що вдача

людини чи народу – це не просто сума поодиноких властивостей, а суцільна структура. Відзначаючи велику вартість фольклорного матеріалу, Я. Ярема при аналізі культурних виявів українського народу в основному спирається на чотириох типових для української духовності особистостей: І. Вишеньський (1550–1620), Г. Сковорода (1722–1794), М. Гоголь (1809–1852) і Т. Шевченко (1814–1861).

Бліцопитування студентів стосовно розвитку етнопсихологічних знань у діаспорах та в сучасній вітчизняній науці.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу історії розвитку етнопсихології в Україні.

Під час обговорення питання даються **завдання творчого характеру**, які стимулюють самостійне мислення студентів та можуть бути виконані у групах, наприклад:

- Підготуйте аналітичну доповідь на тему: «Етнопсихологічні риси українців як підґрунтя української культури»;

- Проаналізуйте український фольклор та виокремте етнічні стереотипи українців;

- Підготуйте план та основний зміст бесіди з учнями на тему «Чи потрібно вивчати свій родовід»;

- Розгляньте поняття «маргінал» і скажіть, яку людину можна назвати маргіналом в етнічному аспекті? Як відбувається процес етнічної маргіналізації? Наведіть приклади із сьогодення;

- Поміркуйте, що потрібно робити психологам та педагогам для виховання етнічної самосвідомості українців;

- Теми наукових повідомлень: 1. Світовідчуття українців.

2. Знаки-символи України. 3. Символізм української писанки.

4. Психологічна характеристика українського етносу.

5. Ментальність українського народу;

Література

Основна: 1, 2, 5

Допоміжна: 15, 19, 32

Тема 4. Базові поняття етнопсихології.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів

вищої освіти на базових поняттях етнопсихології.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Поняття етносу. Основні ознаки етносу. Форми існування етносів: клани, плем'я, народність, нація».

Бліцопитування студентів стосовно визначення та основних ознак етносу.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу історичних аспектів становлення різних етносів.

Етнос — це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного складу.

Основними ознаками етносу є:

- 1) наявність шлюбно-сімейних зв'язків;
- 2) спільність території та політичного устрою;
- 3) мова;
- 4) економічна єдність.

Групи кровних родичів, що ведуть своє походження за однією лінією (материнською чи батьківською), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного), мають спільне родове ім'я, утворюють таке об'єднання, як **рід**. Він виникає з первісного людського стада найвірогідніше на рубежі нижнього і верхнього палеоліту як осередок суспільного співжиття та регулювання шлюбних стосунків. Етнографічні, історичні, археологічні факти свідчать, що визначальними рисами родових відносин є: рівність усіх членів роду; відсутність майнових відносин між родичами; суворе дотримання екзогамії.

Отже, рід — це заснована на кровних зв'язках історична форма спільності людей.

Родова спільнота є однією з необхідних умов виникнення **племені**. **Характерними рисами раннього племені** є: наявність племенної території, відокремленої від території сусідніх племен

умовними рубежами; певна економічна спільність і взаємодопомога одноплемінників, що виражається, наприклад, у колективних полюваннях; єдина племінна мова, культура, самосвідомість, традиції, самоназва.

Таке тлумачення родоплемінних відносин приводить до висновку: **плем'я** — це історична форма спільності людей, що ґрунтується на відносинах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності.

На зміну племенам прийшла нова історична форма спільності людей – **народність**, яка виникає з потреби збереження тієї внутрішньої спільності людей, що сформувалася під впливом їхнього проживання на одній території, в єдиному соціокультурному середовищі, спілкування однією мовою, співжиття в межах спільних традицій, звичаїв, рис характеру.

Початок формування народностей належить до періоду консолідації племінних союзів і виявляється у поступовому змішуванні племен, зміні попередніх (кровноспоріднених) зв'язків територіальними. Отже, **народність** — це форма спільності людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Подальший розвиток суспільного життя привів до виникнення нової, етносоціальної спільності людей — **нації**.

Визначаючи поняття "нація", слід органічно поєднувати та враховувати і соціально-економічні, й етнічні, і соціокультурні, і духовні фактори.

3. Обговорення навчального питання: «Основні етнічні підрозділи».

Бліцопитування студентів стосовно основних підрозділів етносу: мікроетнічні одиниці, субетнічні одиниці та макроетнічні одиниці.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях.

Основними етнічними підрозділами є:

1) "елементарні етнічні одиниці" (мікроетнічні одиниці) - це

ті найменші складові частинки основної етнічної спільності, що є межами поділу останньої. Наприклад, сім'я, етнічна група і т. ін.

2) "субетнічні підрозділи" - це спільності, в яких основні етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, у порівнянні з основними етнічними одиницями (мають певну специфіку), і є складовими частинами цих одиниць. Такі спільності вважаються етнографічними групами. Наприклад, з-поміж українців виділяють: бойків, лемків, гуцулів, поліщуків тощо.

3) "міжетнічні спільноти" (макроетнічні одиниці) - це утворення, до яких належить кілька основних етнічних підрозділів. Міжетнічні спільності характеризуються меншою інтенсивністю етнічних властивостей у порівнянні з іншими етнічними підрозділами. Міжетнічні спільності вирізняються схожими рисами культури та спільною самоусвідомленістю. Це, наприклад, мовні сім'ї та групи (слов'яни, романо-германці тощо) (за Ю. Бромлеєм).

Одна і та сама людина може належати водночас до кількох етнічних підрозділів. Наприклад, українець (основний етнографічний підрозділ, етнос); гуцул (етнографічна група, субетнос)', слов'янин (метаєтнічна спільнота).

4. Обговорення навчального питання: «Нація як найвища форма існування етносу. Визначальні характеристики нації».

Бліцопитування студентів стосовно основних характеристик нації.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях.

Націю можна трактувати як спільність людей, що формується завдяки єдності таких засад."

- територіальних: кожна нація має свою територію, "життєвий простір".

- етнічних: нація формується, як правило, з людей одного етнічного складу. Етнічні ознаки — це самосвідомість, мова, усвідомлення спільності походження, єдиної історії, традицій.

- економічних: спільність господарських зв'язків універсального рівня консолідує людей, пов'язує єдиною справою, сподіванням на позитивні результати.

- загальнокультурних: мови, традицій, звичаїв, обрядів, що

передаються від покоління до покоління, з уст в уста. Немає мови — немає і нації. Нація також згасає, якщо втрачається її культура, порушуються традиції, нехтуються звичаї, забувається історія.

- психологічних: нація має спільні риси психічного складу, які формуються в процесі спільного життя, діяльності, спілкування.

5. Обговорення навчального питання: «Основні ознаки нації».

Бліцопитування студентів стосовно основних ознак нації: спільність мови; спільність території; спільність економічного життя; спільність матеріальної та духовної культури; національна самосвідомість.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях.

Нація виступає найвищою формою існування етносу. Основними ознаками, що вирізняють націю з-поміж інших етнічних спільностей є не стільки рівень соціально-економічного розвитку, скільки її внутрішня структура, яка ґрунтується не на кровному спорідненні, а на соціальному принципі.

Визначальними характеристиками нації є: велика внутрішня згуртованість і високий рівень національної свідомості.

Основними ознаками нації виступають:

- спільність мови (для держави спільність мови не обов'язкова);
- спільність території (наприклад, народи Англії та США користуються спільною мовою - англійською);
- спільність економічного життя;
- спільність матеріальної та духовної культури;
- національна самосвідомість.

Лише сукупність цих ознак утворює сутність поняття "нація".

Основою для формування нації виступає колективне усвідомлення почуття спільності, яке виявляється у прагненні жити разом. Найвищою формою прояву цього прагнення є прагнення мати свою державу. Спільність долі є найважливішим чинником формування нації. Представникам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле сумісним володінням спільною спадщиною в минулому і спільною долею в майбутньому (Емерсон).

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному:

- а) нація - це стійка форма спільності, що існує тисячоліттями;
- б) нація створює стійку культурну спадщину;
- в) нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення;
- г) нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

Населення України має всі ознаки нації. Тому, українці - це нація.

6. Обговорення навчального питання: «Психологічний аналіз культури».

Бліцопитування студентів стосовно такої ознаки нації як культура.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях та сприяє засвоєнню понять Матеріальна та нематеріальна культура, Суб'єктивна культура.

Багато етнопсихологічних шкіл займається вивченням зв'язку між культурою і психологічними характеристиками етносу. Тому, особливо актуальним завданням сучасної етнопсихологічної науки є з'ясування сутності поняття "культура". У різних наукових галузях було представлено майже 250 визначень культури. Найкоротше і найширше визначення належить американському культур-антропологу М. Херсковіц. Культура - це частина людського оточення, яка створюється самими людьми. У такому розумінні до культури належить кожний, навіть найпростіший предмет, який створений людиною, будь-яка думка, що з'явилася при його створенні. "Культура - це те, що не є природа", - зазначив дослідник.

Американський психолог **Г. Тріанліс** виокремив **суб'єктивну культуру як предмет вивчення етнопсихології**. Суб'єктивною культурою він назвав характерні для кожної культури способи, за допомогою яких її члени пізнають створену людьми частину їх оточення: те, як вони об'єднують у категорії соціальні об'єкти; які зв'язки виокремлюють між категоріями, а також норми, ролі та цінності, які вони визнають своїми. Отже, у такому розумінні суб'єктивна культура містить всі уявлення, ідеї

та вірування, які об'єднують народ, і безпосередньо впливають на поведінку та діяльність його представників.

7. Обговорення навчального питання: «Культура як етнодиференціююча ознака. Чинники крос-культурних відмінностей».

Бліцопитування студентів стосовно основних чинників крос-культурних відмінностей: соціально-психологічні чинники та об'єктивні умови навколишнього середовища.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях та сприяє розумінню основних чинників крос-культурних відмінностей.

У процесі дослідження культур науковці виокремлюють не лише відмінності, але й культурні універсали, тобто ті риси культури, які притаманні всім народам. Наприклад, у всіх народів існують релігійні обряди, спільна праця, танці, освіта, спорт, привітання тощо. Однак форми прояву цих культурних універсалій відрізняються.

І. Грель під поняттям "культури" розумів сукупність ідеалів, символів, норм, засад, надбань, цінностей, організації та спроб людської діяльності в духовній і матеріальній сферах, що створені, досягнуті та засвоєні нацією упродовж всієї своєї історії. Е. Сепір визначив культуру як цивілізацію з власним національним духом. На думку Д. Мацумото, культура - це динамічна система експліцитних та імпліцитних правил, встановлених групами з метою забезпечення власного виживання, яка містить установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільними для групи, однак реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

Специфічність елементів культури зумовлено такими **групами чинників**:

- соціально-психологічними чинниками крос-культурних відмінностей - потребою в ідентифікації зі своєю групою і водночас диференціацією від представників інших груп;

- об'єктивними умовами навколишнього середовища, географічного положення, до яких належать ландшафт, клімат,

флора і фауна. У далекому минулому природа дозволяла людині виживати та жити. Дії, які винагороджувалися, ставали звичними і складали основу для відмінностей від інших груп, систем цінностей, норм та правил поведінки. Формування такої системи збільшувало ймовірність виживання групи. У результаті члени групи переживали задоволення від належності до неї, а елементи культури приймалися та використовувалися усіма учасниками міжособистісного спілкування. Культурна система закріплювалася у свідомості, фіксувалася на камені, кераміці, на папері, передавалася наступним поколінням і регулювала поведінку кожного індивіда.

Виділяють такі чинники розвитку культури:

- потреба у виживанні;
- ресурси та їх надлишок (достаток);
- щільність населення;
- технології;
- клімат (за Д. Мацумото).

8. Обговорення навчального питання: «Функції культури. Взаємозв'язок між культурою та етносом».

Бліцопитування студентів стосовно особливостей взаємозв'язку між культурою та етносом.

Викладач активізує знання студентів, отримані на попередніх заняттях та сприяє засвоєнню основних функцій культури.

Однією з основних **функцій культури** виступає **забезпечення національного самовідтворення** згідно з інтересами та потребами нації.

Важливою **функцією культури** є **регулятивна**, завдяки якій культура певною мірою визначає поведінку людей. Адже існують значні міжкультурні та міжособистісні відмінності у ступені індивідуалізації поведінки, співвідношенні між її реактивними та активними компонентами. Впливаючи на соціальну поведінку, культура зумовлює появу соціотипічної поведінки особистості, в якій виявляються типові програми для цієї культури. Така поведінка регулює вчинки людини у різноманітних ситуаціях, стандартних для даної спільності (етносу), звільняючи людину від прийняття індивідуальних рішень.

У сучасній науці існують такі точки зору на

взаємозв'язок між культурою і етносом:

- межі культури та етносу не тотожні. З одного боку, елементи однієї культури можна виявити у різних етносів. З іншого боку, в різних етносів можуть бути несхожі елементи культури (наприклад, у різних регіонах України відрізняються будівлі, кухня). Не заперечується й існування субкультур в межах єдиної культури;

- культура ототожнюється зі спільністю, яка складає етнос. Згідно з цим розумінням культура охоплює усі прояви соціальної життєдіяльності без розподілу на сфери господарювання, політики, соціальних взаємин і культури у вузькому розумінні. Тобто, культура виступає важливим проявом суспільства чи етносу в цілому.

Література

Основна: 1,4,5

Допоміжна: 6,9,25,29, 31

Тема 5. Психічний склад етносу.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на особливостях психічного складу етносу.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Поняття етносу. Основні ознаки етносу. Форми існування етносів: клани, плем'я, народність, нація».

Бліцопитування студентів стосовно визначення та основних ознак етносу.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу історичних аспектів становлення різних етносів.

Етнос — це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного

складу.

Етнос як суспільно-природне утворення слід відрізнити від історичних спільнот людей, таких як рід, плем'я, народність, нація, які хоч і формуються на основі певних етнічних спільнот, проте є продуктом історії, соціокультурними утвореннями.

Основними ознаками етносу є:

- 1) наявність шлюбно-сімейних зв'язків;
- 2) спільність території та політичного устрою;
- 3) мова;
- 4) економічна єдність.

Групи кровних родичів, що ведуть своє походження за однією лінією (материнською чи батьківською), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного), мають спільне родове ім'я, утворюють таке об'єднання, як **рід**. Він виникає з первісного людського стада найвірогідніше на рубежі нижнього і верхнього палеоліту як осередок суспільного співжиття та регулювання шлюбних стосунків. Етнографічні, історичні, археологічні факти свідчать, що визначальними рисами родових відносин є: рівність усіх членів роду; відсутність майнових відносин між родичами; суворе дотримання екзогамії.

Отже, рід — це заснована на кровних зв'язках історична форма спільності людей.

Родова спільнота є однією з необхідних умов виникнення **племені**. **Характерними рисами раннього племені** є: наявність племінної території, відокремленої від території сусідніх племен умовними рубежами; певна економічна спільність і взаємодопомога одноплемінників, що виражається, наприклад, у колективних полюваннях; єдина племінна мова, культура, самосвідомість, традиції, самоназва.

Плем'я утворюється на основі родів, які мають спільне походження і базуються на кровноспоріднених зв'язках між його членами. Саме кровноспоріднений зв'язок, який об'єднав два чи кілька родів, перетворює їх на плем'я.

Розклад родоплеменних відносин відбувається у зв'язку зі становленням обміну і приватної власності. Рід, як відомо, не мав майнових відносин. Плем'я вже не могло без них обійтися. Радикальні зміни у стосунках між людьми були внесені суспільним поділом праці, зміною характеру діяльності. Поділ

праці дав значний поштовх розвитку виробництва, сприяв підвищенню продуктивності праці, зумовив формування надлишкового продукту та обміну.

Таке тлумачення родоплемінних відносин приводить до висновку: **плем'я** — це історична форма спільності людей, що ґрунтується на відносинах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності.

На зміну племенам прийшла нова історична форма спільності людей — **народність**, яка виникає з потреби збереження тієї внутрішньої спільності людей, що сформувалася під впливом їхнього проживання на одній території, в єдиному соціокультурному середовищі, спілкування однією мовою, співжиття в межах спільних традицій, звичаїв, рис характеру.

Початок формування народностей належить до періоду консолідації племінних союзів і виявляється у поступовому змішуванні племен, зміні попередніх (кровноспоріднених) зв'язків територіальними. Першими склалися народності рабовласницької епохи: давньоєгипетська, давньоеллінська та ін. У Європі процес утворення народностей завершився переважно в період феодалізму: давньоруська, польська, французька та інші народності. В інших частинах світу цей процес тривав і в наступні епохи. Народності звичайно складалися з кількох племен, близьких за своїм походженням та мовою (наприклад, польська — з слов'янських племен: полян, віслян, мазовшан та ін.), або з різномовних племен, що змішувались у результаті завоювання одних племен іншими (наприклад, французька — із галльських племен, римських колоністів та германських племен: франків, вестготів, бургундів та ін.). У процесі формування народностей, у міру посилення зв'язків між окремим їхніми частинами, мова одного з етнічних компонентів (більш численного чи більш розвинутого) стає спільною мовою народності, а інші племінні мови зводяться до діалектів, а іноді й зовсім зникають. Утворюється територіальна, культурна і господарська спільність зі спільною самоназвою.

Подальший розвиток суспільного життя привів до виникнення нової, етносоціальної спільноти людей — **нації**.

Визначаючи поняття "нація", слід органічно поєднувати та

враховувати і соціально-економічні, й етнічні, і соціокультурні, і духовні фактори.

3. Обговорення навчального питання: «Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака етносу. Структура ментальності: емоційний (емотивний), когнітивний (вербальний) та поведінковий компоненти.»

Бліцопитування студентів стосовно визначення та основних характеристик ментальності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу емоційної сфери особистості та основних закономірностей розвитку поведінки.

У 50-х рр. ХХ ст. французькі вчені Ж. Люб'є і Р. Мандру ввели до наукового обігу поняття "**ментальність**". Ментальність - це соціально-психологічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

До структури ментальності належить три компоненти:

1. Емоційний (емотивний) - емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки.

2. Когнітивний (вербальний) - знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання).

3. Поведінковий - призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Етнічна ментальність виявляється у домінуючому життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо.

Важливу роль в етнопсихології відіграє ментальний інструментарій, тобто **поняття і категорії етнокультури** - мова, звичаї, обряди, вірування, магія, міфи, мистецтво, мораль. Аналіз міфології, фольклору, художніх текстів, витворів мистецтва, моральних та релігійних норм, принципів, уявлень, архетипів і установок колективного підсвідомого дає можливість вивчати ціннісно-сміслові утворення етнічних суб'єктів, оскільки вони є визначальними у структурі етнічної ментальності.

Приклад українських діаспор в різних країнах (Канаді, США, Австралії) засвідчує той факт, що представники етносу не "розчинилися" в іншому етносі, не втратили своєї національної специфіки, не перестали психологічно почувати себе українцями. Завдяки відображеним мнемічним і консервуючим властивостям етнічної ментальності основні особливості їх психічного складу збереглися та допомогли їм вижити у нових умовах і здобути авторитет добропорядних громадян.

4. Обговорення навчального питання: «Зовнішні та внутрішні умови формування ментальності».

Бліцопитування студентів стосовно основних умов формування ментальності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу ролі екстернальних та інтернальних чинників в процесі індивідуального та колективного розвитку.

У процесі онтогенезу ментальність і менталітет розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та умов.

До таких **внутрішніх чинників** і умов належать:

- філогенетична спадковість, що виявляється у формі вродженої інтроверсії вищих психічних функцій, у сприйнятті навколишньої дійсності, за умови домінування емоцій і почуттів над волею та інтелектом;

- обсяг і глибина життєвого досвіду, що з'являються у результаті процесу навчання, впливаючи на рівень самоактуалізації особистості;

- індивідуальні особливості психічних процесів (пам'ять, емоції, почуття, мислення, емпатія, воля), що інтегрують фізичний, інтелектуальний і духовний потенціали особистості;

- вчинкова активність індивіда: якщо індивід сам не

включається у життєдіяльність групи, то процес розвитку його ментальності слабшає.

Зовнішніми чинниками та умовами розвитку ментальності та менталітету виступають:

- традиції родини.
- форми та зміст взаємодії з референтною групою (найбільш значущою у порівнянні з іншими). Важливою умовою привласнення національної культури є можливість реалізувати у референтній групі свої прагнення, розкрити власну індивідуальність, отримати підтримку, уявлення про реальне життя та своє місце в ньому;

- форми та зміст взаємодії індивіда з первинним контактним колективом. Умовою привласнення національно-культурних цінностей контактного колективу є позитивний неофіційний статус індивіда у системі неформальних стосунків;

- зміст і форми взаємодії з педагогічним колективом навчально-виховного закладу в особі вчителя, вихователя, психолога, соціального працівника. У присвоєнні цінностей навчального закладу важливу роль відіграє форма і стиль керівництва навчально-виховним процесом;

- форми та зміст взаємодії індивіда із засобами масової комунікації. Ефективність взаємодії засобів масової інформації і загальнолюдських цінностей забезпечується за тієї умови, якщо засоби масової комунікації відкривають можливість для сприймання чогось нового (А.С. Баронін).

Значущими для українців є такі цінності: ставлення до землі як до Батьківщини-матері, до своїх культурно-історичних цінностей; толерантність щодо інших культур, релігій; волелюбність; перевага чуттєвого над раціональним (і. Мірчук, М. Шлемкевич, Д. Чижевський).

5. Обговорення навчального питання: «Етнокультурна варіативність комунікації та регуляторів соціальної поведінки. Залежність комунікації від етнокультурного контексту».

Бліцопитування студентів стосовно основних особливостей етнокультури.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу культури різних народів та націй.

До системи національно-культурних чинників спілкування належать:

- чинники, які пов'язані з культурною традицією, що виявляються: у дозволі чи забороні певних типів і різновидів спілкування, стереотипності ситуацій, які відтворюють акти спілкування, що належать до культурного фонду даного етносу; етикетних характеристиках актів спілкування; рольових та соціально-символічних особливостях спілкування. У цьому випадку відтворюваним цілим виступає не окреме висловлювання, а комплекс вербальної та невербальної поведінки, що є нормативним для конкретної ситуації.

У різних народів комунікативні акти є стандартними за складом комунікантів: батько - син; чоловік - дружина, брат - сестра, господар - гість тощо. Такі акти регулюються за допомогою різноманітних соціальних правил, що прийняті в культурі. Наприклад, на поведінку гостя абхазького дому накладено обмеження, якого немає в багатьох слов'янських народів: гість не повинен говорити дівчині з цього дому про своє кохання.

Різнманітними є й варіанти вербальних і невербальних привітань (прощань) у різних народів. Це зумовлено тим, що акти привітання є універсальним елементом будь-якого акту спілкування, а тому вони повинні відповідати різним вимогам. Наприклад, відображати функціональні зв'язки між комунікантами (студент - декан) чи різні ролі (функції). Наприклад, у Чехії, у вищих навчальних закладах, тривалий час віталися таким чином: товариш декан або Ваша Спектабиліта.

Орієнтація на соціальний статус чітко простежується у специфічному японському невербальному привітанні - поклоні, в якому той, хто зустрічає, "згинається навпіл", "застигає" на місці та опускає голову. Потім він крадькома кидає погляд, щоб одночасно з гостем розігнутися. За час поклону варто оцінити свого візаві.

У слов'ян (українців) звертання до певної особи на ім'я, на ім'я та по батькові чи на прізвище чітко визначається соціальними та віковими ознаками. Аналогічно використовуються й форми привітання: "Доброго дня (вечора чи ранку)!", "Добридень!", "Здрастуйте, як справи?", "Здоровенькі були!", "Привіт!",

"Здоров був!" й т. ін.

Ескімоси з річки Коппер вітають чужоземців ударом кулака по голові чи по плечу. Полінезійці обіймаються і потирають один одному спину.

- **Чинники, які пов'язані із соціальною ситуацією і соціальною функцією спілкування.** Ці чинники співвідносяться передусім з функціонально-стилістичними особливостями та етикетними формами;

- **Чинники, які пов'язані з особливостями опосередкування і протікання психічних процесів, різних видів діяльності** (наприклад, зв'язок мовлення з певними видами діяльності). Ці чинники виявляються у психолінгвістичній організації мовленнєвої діяльності та номенклатурі, функціях і особливостях протікання психічних процесів. Наприклад, європейський архітектор бачить лінію, а японський - точку, як перетин ліній. Тому, в Японії називають перехрестя, а не вулиці. Будинки нумеруються не за порядком, а за часом будівництва.

Дистанція у процесі спілкування має культурологічне значення. Наприклад, американці зазвичай ображаються, якщо іноземці занадто близько наближаються до них у процесі спілкування. На думку англійців, американці стоять занадто близько, говорять голосно і не дивляться співрозмовникові в очі. Німці тримають двері при розмові закритими, тоді як американці на противагу - відчиненими, оскільки людина, яка стоїть на порозі з точки зору німця перебуває в приміщенні, а з точки зору американця - назовні;

- **Чинники, які пов'язані з наявністю у тезаурусі конкретної спільності певних специфічних реакцій, понять і т. ін.,** тобто зі специфікою детонації, що виявляються у системі традиційних образів, порівнянь і символів, які використовуються у процесі спілкування, у системі кінесичних засобів;

- **Чинники, які пов'язані зі специфікою мови певної спільності.** Проявом цих чинників є певна система стереотипів. Наприклад, стереотипна форма розмови в Японії, в якій переважають самознищувальні форми: "жалюгідний тип буде говорити про свою негідну дружину, про своїх дітей-кретинів, про ваші царські хорони, про вашу дружину, яка має осяйну красу і та ін; визначений порядок особового звертання у різних

мовах і культурах; додаванні певних слів - пані, сер, фрау та ін.; специфіка образів, порівнянь, структури і змісту текстів, психолінгвістичної організації мовленнєвої чи іншої діяльності.

Література

Основна: 2,4,5,8

Допоміжна: 2,4, 14,26,32

Тема 6. Культура як основна етнорозрізнавальна ознака.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на особливостях культури як етнорозрізнавальної ознаки.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Культура як психологічне поняття. Співвідношення психології й культури».

Бліцопитування студентів стосовно психологічного змісту культури.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу культури представників різних народів.

Слово „культура” використовується у багатьох значеннях. Зокрема, в англійській мові воно може означати расу, національність чи етнічність, музику, образотворче мистецтво, харчування, одяг, ритуали, традиції тощо. Однак важливо визнати, що в інших культурах це поняття також може мати різні значення або акценти. Наприклад, вживаючи слово „культура”, представники різних народів розуміють щось своє: у Японії, у першу чергу, згадують про аранжування квітів або чайну церемонію, в Україні – про театр, музику чи манеру поведінки, а не про аспекти культури, які мають на увазі науковці.

Культура – явище, насамперед, багатоаспектне, і тому надто складно повністю перелічити всі її елементи. Це зняряддя,

будинки, одяг, способи виготовлення страв, соціальна взаємодія, вербальна та невербальна комунікація, виховання дітей, освіта молоді, релігія, естетичні уподобання, філософія тощо. Всі ці елементи складають матеріальні і духовні продукти життєдіяльності людини. Матеріальна культура складається із створених людиною предметів, але в цих предметах матеріалізуються знання та уміння, які, разом із цінностями, нормами, уявленнями про світ і правилами поведінки, є елементами нематеріальної культури.

У науці окремі спроби проаналізувати, як співвідносяться психологія і культура, робили представники психологічної антропології А. Карднер, Р. Бенедикт, А. Лінтон та інші. Щоправда, вони звертали увагу насамперед на причинний зв'язок між культурою і психологією особистості. Наявність у певному суспільстві „основної особистісної структури”, яка властива більшою чи меншою мірою усім членам цього суспільства, пояснюється тим, що на її формування впливає єдина культурна практика. Адже моделі сімейної організації, практика догляду за дітьми, їх виховання й соціалізація, які є „первинними суспільними інституціями”, неоднакові для різних культур, а тому сприяють формуванню певних схожих рис характеру, схожих алгоритмів поведінки у всіх членів того чи того суспільства. Ці інституції відповідальні за формування єдиних для всіх носіїв даної культури психологічних травм, які й формують структуру особистості.

Тут йдеться про вплив культури на особистість. Існує також і зворотний вплив особистості на культуру: втілення потреб базової особистості у вторинних суспільних інституціях (фольклорі, мистецтві, релігії тощо). Вторинні суспільні інституції є проекцією базової особистості, її породженням. Тобто, психологічні травми нейтралізуються (або, якщо використовувати термінологію психоаналізу, сублимуються) у вторинних суспільних інституціях: у тому ж фольклорі, мистецтві, принципах соціальної організації і навіть специфіці господарсько-економічної діяльності.

3. Обговорення навчального питання: «Пізнавальні процеси і культура. Функції етнічної культури».

Бліцопитування студентів стосовно функцій етнічної

культури.

Викладач заохочує активність студентів щодо особливостей та видів пізнавальних психічних процесів та їхнього зв'язку з культурою.

Для загальної психології цікава роль культури у формуванні психічних процесів (відомі три напрями аналізу, які історично склалися: дослідження культурних відмінностей перцептивних процесів, мислення і пам'яті). На початку ХХ століття припускалося існування культурних відмінностей на всіх трьох рівнях психічних функцій. Так, наприклад, думали, що перцептивні здібності і пам'ять у примітивних народів розвинуті краще, тоді як інтелект, продукт вищих психічних функцій, вважали більш високим у представників розвинутих технологічних суспільств.

Перетворювальна функція. Культура є знаряддям творчої діяльності людей з метою задоволення їхніх різноманітних потреб і потреб суспільства. Ця функція здійснюється людьми за допомогою різних засобів виробництва, наукових досліджень тощо;

Пізнавальна, або гносеологічна функція. Культура, яка концентрує в собі кращий суспільний досвід багатьох поколінь людей, іманентно накопичує знання про світ, таким чином сприяючи його пізнанню і освоєнню;

Комунікативна функція. Культура – це єдиний механізм передавання суспільного досвіду від одного покоління до другого, від епохи до епохи, від однієї держави до другої. Через це не випадково культуру вважають суспільною пам'яттю людства. Спадкоємність культурної традиції не повинна перериватися, бо це призводить до втрати суспільної пам'яті.

Регулятивна або нормативна функція. У сфері праці, побуту, міжособових відносин культура так чи інакше впливає на поведінку людей і регулює їх вчинки, дії і навіть вибір матеріальних і духовних цінностей. Регулятивна функція культури спирається на такі нормативні системи, як мораль і право.

Функція емоційного регулювання життєдіяльності людини. Вона знаходить свій вияв у виробленні і застосуванні різноманітних форм емоційного настрою і знімання

психологічних напруг, які виникають у процесі розумової та фізичної праці, побутових відносин людей. Засобами емоційного регулювання є співи, танці, ігри, кіно, телебачення тощо.

Ціннісно-орієнтаційна функція. Культура як система цінностей формує у людини певні ціннісні потреби й орієнтації. За рівнем і якостями знань, а також за моральними якостями оцінюють рівень її культури. Моральний та інтелектуальний зміст, як правило, виступає критерієм відповідної оцінки.

Людинотворча, або гуманістична функція. Це інтегруюча функція. Культура є способом і засобом саморозвитку індивіда, його матеріального і духовного світу. Вона є мірою "олюднення" самої людини, мірою людяності її ставлення до природи, суспільства, інших людей, до самої себе. Культура є тим виміром людського буття, який відповідає за розвиток людини як людини.

4. Обговорення навчального питання: «Основні підходи до вивчення культур. Культурний релятивізм у концепції Л. Леві-Брюля про якісні відмінності ментальності первісної і сучасної людини».

Бліцопитування студентів стосовно основних підходів до вивчення культур.

Викладач заохочує активність студентів щодо основних положень концепції Л. Леві-Брюля про якісні відмінності ментальності первісної і сучасної людини.

Л. Леві-Брюлем було обґрунтовано концепцію, яка протиставляла мислення первісної людини логічному мисленню європейців, акцентуючи увагу на відмінностях між культурами. Науковець вивчав мисленнєву установку, уяву, склад розуму та в цілому пізнавальну діяльність, використовуючи поняття "колективне уявлення", введене Е. Дюркгеймом.

Л. Леві-Брюль виокремив три основні особливості колективних уявлень: 1) емоційна інтенсивність; 2) нечутливість до логічних суперечностей (нероздільними є сон і реальність, предмет і зображення, тінь і людина, ім'я і людина й т. ін.); 3) непроникливість для об'єктивного досвіду (невдалий обряд, продемонстрований для доказу неправильності суджень і поглядів, не знищує віри в нього).

Вчений зробив висновок про те, що колективні уявлення передаються від покоління до покоління і "нав'язують" себе

особистості. Тобто, вони є не предметом роздуму, а предметом віри. Л. Леві-Брюль, вивчивши і систематизувавши емпіричний матеріал, вважав, що для людей з архаїчних культур не існує двох світів: фізичного і духовного. Для них існує лише містично-реальний світ, до якого вони причетні. В цих людей відсутня потреба в пізнанні оточуючого світу, а їх єдине прагнення полягає у тому, щоб жити в тісній єдності з таким світом.

5. Обговорення навчального питання: «Культурний універсалізм у концепції етнологічного структуралізму К. Леві-Строса».

К. Леві-Строса цікавили загальнолюдські риси та їхні вияви у конкретних окремих народів. Він вивчав фольклор, міфологію, особливості національної кухні тощо. За зовнішніми розбіжностями він відшукував універсальні структури, які виступають основою будь-якого явища культури.

К. Леві-Строс вважав потребу "жадоба об'єктивного пізнання" універсальною для первісних народів. Наприклад, первісні народи вражають багатством і точністю ботанічних знань. Своїми висновками він спростував ідеї Л. Леві-Брюля. Пояснюючи форми несвідомих структур мислення, дослідник зазначив, що їх основою виступають бінарні опозиції чи двійкові антоніми (наприклад, вогонь - вода, життя - смерть, свій - чужий, праве - ліве тощо), які впливають на логічні операції та поведінку людей. Існування бінарних опозицій є свідченням наявності відчуття внутрішньої конфліктності світу, що виступає основою для його категоризації.

Згідно з концепцією К. Леві-Строса, функція мислення на будь-яких етапах історії людства полягає у категоризації світу за допомогою бінарних опозицій. "Неприручена" думка первісних народів є такою ж логічною, як і в сучасних людей.

Бліцопитування студентів стосовно основних підходів до вивчення культур.

Викладач заохочує активність студентів щодо основних положень концепції етнологічного структуралізму К. Леві-Строса.

Література

Основна: 1,3,5,7

Допоміжна: 2,6,10,18,31

Тема 7. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості у культурах.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на основних етнопсихологічних проблемах дослідження особистості у культурах.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: ««Нормальність» і членство у своїй культурі. Особливості культурно-специфічних психічних розладів».

Бліцопитування студентів стосовно психологічного змісту особливостей культурно-специфічних психічних розладів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу понять «норма» і «відхилення від норми».

Дослідження демонструють, що культура впливає не тільки на відношення пацієнтів до своєї хвороби, но и на те, яким чином протікає хвороба - доходить до того, що деякі синдроми та стани виступають культурно-специфічними. Людина может діяти всупереч усім нормам та цінностям, які є еталонами в певній спільноті, проти залишатися цілком нормальною психічно. Сьогодні даже визначення розладу, є проблематичним: те, что виглядає як хвороба в одній культурі, в іншій может вважатися «одержимістю» або «даром спілкування з вищими силами».

У великому дослідженні 2015 року антрополог зі Стенфорду Таня Лурманн і її колеги порівняли сприйняття людьми з шизофренією із США, Гани та Індії своїх слухових галюцинацій. Американці здебільшого сприймали голоси як вторгнення ззовні, порушення своєї ментальної недоторканності, у той час як у ганців й індійців склалися із голосами позитивні відносини: індійці описували грайливі та доброзичливі голоси, ганці чули

Бога.

Відмінності пов'язані також з тим, що культури проявляють різний ступінь терпимості стосовно деяких симптомів. Так, у традиційних культурах Нігерії «голоси», тобто слухові галюцинації, не вважають за щось аномальне. У США щороку госпіталізують близько 10 тис. осіб з психічними порушеннями, у Панамі — 121 людину, у Фінляндії — 99, у Бірмі й Танзанії — 1 людину на рік. Такого роду дослідження вносять величезний вклад в лікування шизофренії. Наприклад, було виявлено: доброзичливість «голосів у голові» дозволяє обрати м'якший курс лікування та дає надію на швидкий ефект.

Коли ми хворі, то запускаємо процес інтерпретації симптомів, присвоєння їм значень. Ми оцінюємо серйозність розладу та (як правило, після обговорення з родиною і друзями) масштаби проблеми, вирішуючи, як її назвати і як на неї реагувати. Ці інтерпретації можуть ґрунтуватися на самих різних системах норм і символів, заданих культурою. Більше того, такі культурно обумовлені інтерпретації підказують нам, як слід діяти, коли ми хворі, як переносити страждання, як діагностувати та лікувати хворобу, як ставитися до життєвих проблем, які раптом виникли через це, і як справлятися з ними.

Сприйняття пацієнтами власних симптомів обумовлено тими чи іншими символічними системами, тому і передбачувану ефективність лікування слід оцінювати в культурному контексті. Такий напрямок думок є найбільш доречним у психіатрії, де емоційні переживання становлять суть проблеми і де природа захворювання особливо невловима.

Нервова анорексія — хвороба, притаманна лише західній цивілізації, охоплює багатьох дівчат і молодих жінок у віці від 13 до 30 років. Цього захворювання не виявлено у країнах третього світу. Психічні розлади виявляються у спотворенні образу власного тіла, страху зайвих кілограмів, що призводить до відмови від їжі й серйозної — інколи незворотної — втрати ваги. Серед можливих причин цієї хвороби називають гонитву за ідеалом, яким у сучасній західній культурі є дуже худорлява фотомодель, а також моду на «хлопчачий» одяг, взуття і зовнішність.

3. Обговорення навчального питання: «Розгляд патології особистості у різних культурах».

Бліцопитування студентів стосовно особливостей патології особистості у різних культурах.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу понять «норма» і «патологія» та їхньої представленості у різних народів.

В сучасній етнопсихіатрії поширена думка, що **шизофренія** є хворобою цивілізації. Головна причина хвороби, згідно з цим поглядом, полягає у нездатності сучасного суспільства задовольнити потреби особистості в усамітненні та спілкуванні. Під егідою Всесвітньої організації охорони здоров'я була досліджена поширеність і симптоматика шизофренії в 9-ти країнах (Великій Британії, Данії, Індії, Колумбії, Нігерії, США, Чехословаччині, на Тайвані, в країнах колишнього Радянського Союзу). Було виявлено, що у хворих із країн, що розвиваються, перебіг хвороби має легші форми і довші періоди ремісії, ніж у хворих із високоіндустріальних держав. Пацієнти у Колумбії, Індії та Нігерії одужували швидше, ніж хворі у Великій Британії, СРСР та США.

До культурно-специфічних психічних розладів відносять **хікікоморі** — психічне захворювання, що надзвичайно поширюється Японією. Людина відмовляється виходити зі свого будинку протягом кількох місяців; нічого не робить, сидить в кімнаті і дивиться в стелю або в екран комп'ютера. У деяких людей проявляються риси, характерні для obsесивно-компульсивного розладу. Вони купують в квартиру масу непотрібних речей, можуть заподіювати собі шкоду, різати себе. Раніше психологи були впевнені, що хікікоморі стають тільки підлітки, але вже зараз середній вік хворих — 32 роки, а стаж самоізоляції у деяких може доходити і до 20-ти років. 80% — чоловіки. Медики так і не змогли чітко пояснити причини виникнення цього захворювання. Навколо хікікоморі дуже багато плутанини, тому що навіть сама жертва цього захворювання не може описати всі свої симптоми.

Сьогодні в Японії та у світі нараховують до 1 млн хікікоморі, все частіше говорять про поширення явища і в інших країнах, зокрема США. Проте є думка, що ці цифри занижені, адже

затворники відмовляються йти на контакт і відповідати на питання працівників статистичних служб. Небажання спілкуватися з оточуючими складно однозначно назвати хворобою, проте тривала «інфантильна та антисоціальна поведінка» може привести до серйозних наслідків та самогубства. Хлопці хікікоморі часто розумні, але замкнуті. Вони не приймають цінності суспільства і намагаються відгородитися від нього, в своєму ж світі вони відчують себе комфортно.

Все гостріше для жителів Японії постає «проблема 2030 року». Вважається, що приблизно в цей час батьки нинішніх хікікоморі помруть, а ті не зможуть повернутися в суспільство через занадто великого стажу ізоляції. Останнім часом проходить чимало експериментів, які націлені на допомогу затворникам, яка відмовляється спілкуватися з іншими людьми і взаємодіяти з суспільством.

Серед менш поширених, але не менш відомих культурно-специфічних розладів називають:

«Бігучий амок» — хвороба, у яку вірять вихідці з Малайзії, Пуерто-Ріко і Філіппін. Людина, яка страждає на «бігучий амок», демонструє жорстоку та непередбачувану поведінку й може навіть накласти на себе руки. У традиційній медицині захворювання «бігучий амок» вважається суто психічним розладом. Вважається, що поява хвороби є наслідком ізоляції корінних племен від соціуму, і крім цього, все посилюється через їхні духовні переконання. Більшість пацієнтів накладають на себе руки або вбивають когось іншого.

Лата (спостерігається серед корених жителі Малайзії та Індонезії). Симптоми: реакція переляку і подальша наслідувальна поведінка, яка включає ехолалію (повторення сказаного іншим); ехопраксію (повторення дій іншого); автоматичну копролалію (імпульсивне проголошення нецензурних слів). У більшості випадків розладу передують раптовий стрес. Антрополог і психіатр Г. Мерфі висунув припущення про походження лата і зв'язку цього захворювання з культурними факторами. На його думку, певні методи дитячого виховання у культурах цих країн роблять корінних жителів схильними до гіпернавіюваності, яка потім пов'язується зі статевою функцією.

Вігніко, або **віндиго** — хвороба канадських індіанців, яка проявляється у відразі до звичайної їжі, почутті депресії й неспокою, схильності до вбивств і канібалізму. Місцеві жителі вірять, що причина хвороби — в одержимості духом вітіко (гігантського чудовиська, яке поїдає людей). Розлад може призвести до суїцидальних спроб із метою уникнення дій, продиктованих канібальськими намірами. Антропологи причиною хвороби вважають крайню форму страху голодної смерті.

Публокток або **піблокто**, називається також «*арктична істерія*» — визначається як культурно-специфічний дисоціативний розлад, виражений у мимовільному виникненні істеричних реакцій, що зустрічається в різних культурах. У 1894 році дослідник Арктики Жозефіна Пірі вперше описала *арктичну істерію*. Від неї страждали жінки народу інуїтів: після недовгого похмурого мовчання вони, без жодних на те причин, починали кричати та плакати, зривати з себе одяг та вибігали в морозну темряву. Арктична істерія може тривати годинами, поки людина не впаде без сил, впадаючи у глибокий сон; після того, як вона приходить до тями, то нічого не пам'ятає про своє божевілля та швидко йде на поправку. Публокток розглядають як своєрідний психосоціальний прояв культурних страхів, стресів і тривог в результаті зіткнення цивілізацій.

Сусто — безсоння, апатія, депресія, занепокоєння, яке охоплює жителів високогір'я Анд, найчастіше дітей. За місцевими повір'ями, хвороба виникає внаслідок контакту людини з надприродними силами (оком диявола), що призводить до втрати душі. Дослідники ж співвідносять сусто з гіпоглікемією — хворобою, спричиненою нестачею глюкози в крові, але не заперечують й ваги чинників культури. Зокрема, Ків зауважує, що сусто — це культурно значущий синдром тривожної істерії, який дає змогу хворому отримати визнання. Розвиток сусто у дітей зумовлено відчуттям ненадійності становища і страхами, пов'язаними з покинутістю, особливо за частих переїздів чи поїздок батьків.

Коро (інколи ще називають шук янг спостерігається у жителів китайського походження у Південно-Східній Азії та Гонконзі. У чоловіків цей розлад зумовлює сильний страх,

пов'язаний з ідеєю, що їхній статевий орган поступово западає всередину тіла. У жінок воно може проявлятися у вигляді страху, що їхні груди стискаються або втягуються всередину. Однак переважно на цей розлад хворіють чоловіки.

Зар — змінений стан свідомості, який спостерігається серед ефіопських іммігрантів в Ізраїлі. Віра в одержимість духами зар поширена в Африці й виражається в мимовільних рухах, аутизмі й незрозумілому мовленні.

Вакама — конструкт новозеландських маорі, який включає у себе сором, самозневажання, почуття неповноцінності й неадекватності, зневіру у власних силах, сором'язливість, надмірну скромність й відчуженість. Цей конструкт не має точного еквіваленту в європейському й американському суспільствах.

«Опущення серця» — це стан дистресу, поширений у культурі пенджабців. Він проявляється у вигляді фізичних відчуттів у ділянці серця або грудей і, як вважають, зумовлений сильною спекою, виснаженням, хвилюванням або соціальним неуспіхом. Він має певні характеристики депресії, але також нагадує серцево-судинне захворювання.

4. Обговорення навчального питання: «Культурні синдроми, виділені Г. Тріандісом та Г. Хофстеде».

Бліцопитування студентів стосовно психологічних особливостей основних культурних синдромів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу ідей Г. Тріандіса та Г. Хофстеде.

Нідерландський соціолог, **Герт Хофстеде** запропонував сукупність показників, що визначають культурні характеристики різних народів.

Дистанція від влади - ступінь, в якій суспільство сприймає нерівномірний розподіл влади між його членами. У культурах з **низькою дистанцією від влади**, наприклад, в Скандинавії, комунікативний стиль політиків помітно відрізняється від прийнятого, наприклад, в Туреччині, де політик повинен випромінювати значущість, владність і могутність. В ієрархічних суспільствах з **високою дистанцією влади** повноваження між підлеглими розподілені нерівномірно. У таких культурах

прийнято підкорятися всім вищим особам: будь-кому, хто наділений владою, традиційно виявляється підкреслену повагу. У таких культурах не допускається жорстка критика керівництва.

Відособленість (колективізм - індивідуалізм) - ступінь, в якій суспільство згідно з тим, що погляди і вчинки окремої особистості можуть бути незалежні від колективних або групових переконань і дій. Наприклад, в США успіх людини пов'язаний з його індивідуальними досягненнями, підкреслюється індивідуальна відповідальність за вчинки, на відміну від Японії, де цінується приналежність до колективу.

Напористість (маскулінність - фемінність) передбачає, що *чоловічими* (маскулінними) слід вважати культури, в яких цінуються марносластво, прагнення до успіху, визнання особистих досягнень і турбота про високий статок. *Жіночими* (фемінними) слід визнати культури, в яких превалюють значимість міжособистісних відносин, співробітництво, прагнення до розуміння і прояв турботи про оточуючих.

У маскулінних культурах домінують такі цінності, як наполегливість, сила, незалежність, матеріальний успіх, відкритість. Такі культури характерні для Австрії, Великобританії, Венесуели, Німеччини, Греції, Ірландії, Італії, Мексики, Швейцарії, Філіппін, Японії. Статеві відмінності чоловічих і жіночих ролей в суспільстві чітко позначені: хлопчиків учать бути рішучими і наполегливими, а дівчаток - поступливими і турботливими. В роботі тут цінується найбільше результат, і нагородження відбувається за принципом реального вкладу в цей результат.

У фемінних культурах, наприклад, в Данії, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Чилі, Швеції, більше цінуються емоційні зв'язки між людьми, турбота про інших членів суспільства. Чоловіки в таких культурах не повинні бути напористі, їм належить брати участь у вихованні дітей. Відповідно, у вихованні дітей велике значення надається розвитку почуття солідарності і скромності. Тут проповедуються соціальну рівність статей і співчуття невдахам, конфлікти зазвичай вирішуються шляхом переговорів і досягнення компромісу.

Уникнення невизначеності (неприйняття

невизначеності) - ступінь, в якій члени суспільства відчують себе невпевнено в невизначених, заздалегідь не структурованих ситуаціях і намагаються уникнути їх, виробляючи правила, формули і ритуали і відмовляючись миритися з поведінкою, що відхиляється від стандарту. Товариства з високим ступенем уникнення невизначеності бояться інновацій, вітають пошуки абсолютної істини.

У культурах з **високим рівнем уникнення** невизначеності в ситуації невідомості люди постійно відчують стрес і почуття страху. Тут спостерігається високий рівень агресивності, для виходу якої створюються особливі канали в суспільстві. Представники таких культур намагаються уникати незрозумілих ситуацій, убезпечивши себе безліччю формальних правил, неприйняттям відхилень від норми в поведінці, вірою в абсолютну істину. Люди, які стосуються такого типу культур, нетерпимо ставляться до людей з іншим типом поведінки, більше опираються будь-яким змінам, болісно ставляться до двозначності, турбуються про майбутнє, мало схильні до ризику. До такого типу культур відносяться культури Бельгії, Німеччини, Гватемали, Греції, Перу, Португалії, Уругваю, Франції, Японії. Наприклад, під час бесіди у Франції не прийнято відразу піднімати питання, яке цікавить запитувача найбільше. До нього підходять поступово, після довгої розмови навкруги на різні нейтральні теми, і як би мимохідь, без натиску, часто в кінці обіду або вечері.

Для культур з **низьким рівнем уникнення** невизначеності характерні більш оптимістичне ставлення до будь-якої ситуації, ніж у людей, що відносяться до культур з високим рівнем уникнення невизначеності, надія на успіх в будь-якій справі, прагнення жити сьогоднішнім днем. Представники цих культур схильні до ризику, вони противляться введенню формалізованих правил веління, менш схильні до стресу в незвичних ситуаціях. Такі люди дуже працездатні і активні, а також схильні до критичного мислення.

До подібного типу культур відносяться культури Сінгапуру, Ямайки, Данії, Швеції, Бельгії, Ірландії, Великобританії, США. Наприклад, для студентів, що відносяться до такого типу культур, цілком допустимо, якщо викладач на їх питання

відповідає: "Я не знаю". Це розцінюється не як некомпетентність викладача, а як рівність учня і вчителя, викладача і студента, готовність до діалогу та обміну думками.

Г.Тріандіс описав 5 стадій пристосування людини до нового соціокультурного оточення:

- **«медовий місяць»** –початкова стадія міжкультурної адаптації, на якій мігранту притаманний ентузіазм, позитивні емоції та враження, зацікавленість та захоплення різними аспектами нової культури, оптимістичні сподівання та плани (для мігрантів-студентів позитивне забарвлення цієї стадії також зумовлюється суттєвими зусиллями з боку осіб, відповідних за їх перебування вкраїні навчання);

-**друга стадія адаптації**, на якій мігрантам притаманна поява перших ознак занепокоєння щодо незвичного середовища, проблем соціально-психологічного та побутового характеру, що призводить до здивування, розчарування та фрустрації;

-**стадія інтенсивного переживання культурного шоку** характеризується тим, що мігрант починає зазнавати негативного впливу оточуючого середовища, усвідомлює наявні проблеми у спілкуванні з місцевими жителями, загострено сприймає виявлені розбіжності між рідною та новою культурою; на цій стадії також виникають психофізіологічні прояви культурного шоку, депресивні реакції, нудьга за батьківщиною та рідними, апатія, бажання дистанціюватися від чужої реальності та уникнути спілкування з представниками приймаючого соціуму;

- **«примирення»** – стадія міжкультурної адаптації яка характеризується поступовим послабленням депресивної симптоматики, поверненням оптимізму, впевненості у собі, задоволеності життям, появою відчуття інтегрованості у життя оточуючого соціуму;

- **«адаптація»** – стадія на який припиняються будь-які емоційно-поведінкові реакції мігранта на розбіжності рідної та нової культури, внаслідок пристосування до останньої, людина починає поважати місцеві соціокультурні особливості та переймає деякі моделі поведінки та цінності

5. Обговорення навчального питання: «Особливості культури різних народів».

Бліцопитування студентів стосовно психологічних особливостей культури різних народів.

Викладач заохочує активність студентів щодо розуміння неповторності та водночас взаємозв'язку культури різних народів.

Література

Основна: 1,3,5,8

Допоміжна: 3,15,18,23,27,32

Тема 8. Етнічна самосвідомість.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на особливостях етнічної самосвідомості.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Поняття етнічної свідомості. Складові етнічної свідомості. Рівні етнічної свідомості: буденна та теоретична свідомість».

Бліцопитування студентів стосовно складових та рівнів етнічної свідомості.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу понять «свідомість» і «самосвідомість».

Етнічна свідомість - це система поглядів, уявлень, ідей етнічної групи, що виникають на основі взаємодії з іншими етнічними групами та відображають знання про них, ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної групи.

Етнічна свідомість є однією з форм відображення існування інших етнічних груп та ставлення певного етносу до них. Поява етносу пов'язана зі здатністю етнічної групи виділяти себе з-поміж інших етнічних груп. Ця здатність передбачає формування у даної етнічної групи складної системи образів, які відображають

особливості іншої етнічної групи та емоційне ставлення до неї, що передбачає сприймання представників іншої етнічної групи.

"Етнічна свідомість - це детермінована етнічним контекстом гештальту, опрідметнена у фіксованій системі значень, смислів та способів дій форма свідомості, яка продукує етнічний образ світу" (О.М. Лозова).

Етнічну свідомість розглядають як сукупність уявлень, знань, установок і схильностей, виявлених та засвоєних у процесі онтогенезу, накопичених за допомогою життєвого досвіду людини й етнічної групи. У структурі етнічної свідомості виокремлюються такі складові: ідеологічні й психологічні, раціональні й емоційні, буденні й наукові, статичні й динамічні. Характером етнічної свідомості зумовлюється соціальна поведінка індивіда (А.М. Березін).

3. Обговорення навчального питання: «Етнічна самосвідомість як компонент етнічної свідомості. Індивідуальний та груповий рівень етнічної свідомості. Функції етнічної самосвідомості».

Бліцопитування студентів стосовно функцій та рівнів етнічної свідомості.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу понять «етнічна самосвідомість» і «самосвідомість».

Етнічна самосвідомість - це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу та ставлення до цієї групи.

Етнічна самосвідомість виступає формою усвідомлення особистістю чи народом "своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, історичної долі й визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу" (А.М. Лью-вочкіна).

Етнічне "Я" чи етнічний "Я-образ" на особистісному рівні як складова етнічної самосвідомості містить такі компоненти:

- уявлення індивіда про те, що він є одним з багатьох інших представників цього етносу;
- уявлення про фізичні та психічні якості, що є спільними для нього та багатьох представників цього етносу;
- уявлення про деякі культурні спільні особливості

(національна мова, історія, походження, певні звички, цінності, загальнонаціональні символи і т. ін);

- почуття спільності та позитивної психічної ідентифікації з цією спільністю, що зумовлює появу емпатії до її членів, почуття спорідненості та спільної долі з ними.

3-поміж компонентів етнічної самосвідомості необхідно виокремити такі: споконвічну культуру, ціннісні орієнтації етносу і т. ін. (В.С. Мухіна).

4. Обговорення навчального питання: «Поняття етнічної ідентичності як ключового елементу етнічної самосвідомості. Компоненти етнічної ідентичності: етнічна самоназва та етнічна обізнаність».

Бліцопитування студентів стосовно компонентів етнічної ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу категорій «етнічна самоназва» і «етнічна обізнаність».

Ключовим моментом етнічної самосвідомості є **ідентифікація** індивідів з певною етнічною спільністю, яка виявляється в самоназві. До неї долучається комплекс ідей чи уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих символів, що призводять до виокремлення членів своєї групи з усієї сукупності етнічних спільностей.

Національна ідентичність - це усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки.

До **структури національної ідентичності** як складової національної самосвідомості належать три компоненти: 1) когнітивний - знання про національну спільноту та знання про себе як члена даної спільноти; 2) емоційно-оцінний - національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором та ін.; 3) поведінковий - відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами.

5. Обговорення навчального питання: «Типи етнічної ідентичності».

Бліцопитування студентів стосовно типів етнічної

ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу категорій моноетнічна ідентичність з своєю етнічною групою; біетнічна; моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою; маргінальна етнічна ідентичність.

сучасні західні науковці поділяють етнічну ідентичність на кілька різних типів. Зокрема, згідно із класифікацією, розробленою американськими вченими Дж. Маккеєм та Ф.Льюїнсом, існує чотири її основних типи. До першого типу, який вони назвали "мінімумом етнічності", віднесено осіб з низькою етнічною обізнаністю, майже або вже асимільованих. До другого типу, названого "поміркованою етнічністю", зараховано осіб, які мають певні контакти з членами своєї етнічної групи, але їх етнічна ідентичність не настільки міцна, щоб вважати її етнічною свідомістю. Третій тип, так звана "маргінальна етнічність", включає осіб з сильною етнічною свідомістю, які в силу різних обставин не мають контактів із членами своєї групи. До цього ж типу належать і т. зв. "етнічні сироти", які не мають тісних зв'язків ні зі своєю етнічною групою, ні з "більшим" суспільством, що її оточує. Нарешті, четвертий тип - "максимальна етнічність" - об'єднує людей, які беруть активну участь у діяльності своєї етнічної групи та забезпеченні її політичних, економічних, соціальних й інших інтересів.

Цікаву типологію пропонує канадський етно-соціолог Р.Бретон: 1) ідентичність, яка обертається навколо конкретних речей із символічною цінністю (їжа, одяг, твори мистецтва і т.п.); 2) ідентичність, яка пов'язана із звичаями та культурним життям своєї етнічної спільноти; 3) ідентичність, яка базується на етнічній мові; 4) ідентичність, яка обертається навколо друзів своєї етнічної спільноти; 5) ідентичність, яка пов'язана із підтримкою потреб і цілей своєї етнічної спільноти

6. Обговорення навчального питання: «Етапи становлення етнічної ідентичності».

Бліцопитування студентів стосовно етапів становлення етнічної ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу етапів становлення етнічної ідентичності.

7. Обговорення навчального питання: «Чинники розвитку етнічної ідентичності: особливості етнічної соціалізації; специфіка етноконтактного середовища; статусні відносини між етнічними групами».

Бліцопитування студентів стосовно основних чинників розвитку етнічної ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу особливостей етнічної соціалізації; специфіки етноконтактного середовища; статусних відносин між етнічними групами.

Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є:

- 1) особливості етнічної соціалізації в сім'ї, школі, найближчому соціальному оточенні;
- 2) специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність);
- 3) статусні відносини між етнічними групами.

Залежно від соціального контексту, межі формування етнічної ідентичності, навіть у дітей, можуть прискорюватися чи уповільнюватися.

На усвідомлення людиною власної етнічної належності передусім впливає те, в якому середовищі вона існує - в поліетнічному чи моноетнічному.

Ситуація міжетнічного спілкування надає індивіду більше можливостей для набуття знань про особливості своєї та інших етнічних груп, сприяє розвитку міжетнічного розуміння і формування комунікативних навичок. Дитина, яка живе в моноетнічному середовищі, значно раніше усвідомлює свою етнічну належність.

8. Обговорення навчального питання: «Стратегії підтримання етнічної ідентичності».

Бліцопитування студентів стосовно основних чинників розвитку етнічної ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу особливостей етнічної соціалізації; специфіки етноконтактного середовища; статусних відносин між етнічними групами.

Для підтримання етнічної ідентичності людини використовуються різноманітні стратегії. Однією з них є

стратегія соціальної творчості А. Тешфела та Дж. Тернера, що може приймати неоднакові форми, які пов'язані з переглядом критеріїв чи об'єктів для порівняння, а саме:

а) пошук нових засад для порівняння.

Зміна змісту ауостереотипів слабких груп - приписування позитивних якостей своїй групі. Наприклад, групи з низьким економічним статусом характеризують себе за допомогою якостей щирості та доброти;

б) вибір для порівняльного аналізу менш успішних чи слабших груп.

За умови несприятливого міжгрупового порівняння члени групи меншості, яка піддається дискримінації, можуть вибрати таку стратегію: прийняти правильну самоідентифікацію разом з негативною оцінкою групи. У даному випадку розвивається негативна етнічна ідентичність, яка може супроводжуватися почуттям меншовартості та навіть сорому за представників свого етносу.

Література

Основна: 2,3,5,6

Допоміжна: 2,11,19,26,30

Тема 9. Етнічні диспозиції.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на особливостях етнічних диспозицій.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Поняття етнічної диспозиції. Поняття соціальної установки як внутрішнього стану готовності».

Бліцопитування студентів стосовно поняття етнічної диспозиції.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу

соціальної установки як внутрішнього стану готовності.

3. Обговорення навчального питання: «Специфіка етнічної установки. Компоненти етнічної установки: когнітивний, емоційний та конативний компоненти. Рівні етнічної установки».

Бліцопитування студентів стосовно специфіки та компонентів етнічної установки.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу компонентів етнічної установки: когнітивний, емоційний та конативний компоненти. Рівнів етнічної установки.

Практичне завдання: обгрунтуйте ситуацію. среди народности ашанти ребенку принято давать имя по названию дня, в который он рожден. Это имя относится к кга — душе дня. Среди мальчиков (это не касается девочек) кга определяет склонность к некоторому типу поведения. Предположительно, рожденные в понедельник — тихие и мирные. Те, кто носит имя «Среда», — вспыльчивы и агрессивны и т. д. И действительно, анализ отчетов о проступках, который провел Джахода в отделе по делам несовершеннолетних, показал, что число осужденных среди подростков с именем «Понедельник» значительно ниже, чем среди подростков с именем «Среда». И наоборот, тех, кого называли «Средой», чаще обвиняли в преступлениях против других людей (например, в драках, нападениях). Хотя взаимосвязь была слабой, и было бы желательно повторить исследование для дальнейшего установления валидности результатов, Джахода утверждает, что «соответствие кажется слишком удивительным, чтобы его можно было легко отбросить». Отсюда вопрос: как интерпретировать эти результаты — действительно ли они отражают социальные стереотипы и предубеждения, которые сосредоточивают внимание на ожидаемых проступках одних подростков больше, чем других, или же эти социальные ожидания, так или иначе, усваиваются молодыми людьми, что формирует их личность?

4. Обговорення навчального питання: «Поняття етнічного стереотипу. Етностереотип як спрощений образ групи».

Бліцопитування студентів стосовно специфіки та

компонентів етностереотипів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу активізації знань з соціальної психології та розгляд етностереотипу як спрощеного образу групи.

Етностереотипи - це спрощені, схематизовані образи етнічних груп, які характеризуються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень.

Під етнічними стереотипами розуміють відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, що притаманні представникам різних етнічних спільностей.

Виділено два види етнічних стереотипів:

- 1) автостереотипи - це думки, судження і оцінки, які стосуються власної етнічної спільності;
- 2) гетеростереотипи - сукупність оцінних суджень про інші народи, про представників певної чужої етнічної групи.

5. Обговорення навчального питання: «Структура стереотипу: ядро та мінливі судження. Види стереотипів: аутостереотип та гетеростереотип. Форми етнічних стереотипів».

Бліцопитування студентів стосовно структури, форми та видів етностереотипів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу ядра та мінливих суджень, аутостереотипів та гетеростереотипів.

До структури етностереотипу належать такі компоненти:

- - ядро, яке складається з системи уявлень про зовнішність представників даної етнічної групи, її історичне минуле, особливості способу життя, трудові навички;
- - мінливі судження щодо моральних і комунікативних характеристик даної етнічної спільності, які тісно пов'язані з ситуаціями міжетнічних і міждержавних відносин.

Стереотипи є соціальним явищем, а стереотипізація - це психологічний процес. Стереотипізація є результатом категоризації соціальних об'єктів. Створюючи соціальні категорії, індивід акцентує увагу на властивостях, за якими люди, що належать до тієї чи іншої категорії, сприймаються схожими один на одного та водночас такими, що відрізняються від інших.

Соціально-психологічними функціями стереотипізації є:

- - спрощення та систематизація складної та великої за об'ємом інформації;
- - міжгрупова диференціація, що найчастіше оцінюється на користь своєї групи і сприяє підтриманню позитивної групової ідентичності;
- - пояснення існуючих відносин між групами;
- - виправдання існуючих міжгрупових відносин;
- - збереження існуючих відносин.

6. Обговорення навчального питання: «Властивості етнічних стереотипів: емоційно-оцінний характер, стійкість щодо нової інформації, узгодженість, неточність».

Бліцопитування студентів стосовно структури, форми та видів етностереотипів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу емоційно-оцінного характеру, стійкості щодо нової інформації, узгодженості, неточності етнічних стереотипів.

Стереотипізація є важливим механізмом розуміння індивідом соціального значення інформації. Тобто, за допомогою стереотипізації відображається соціальна реальність.

Основними властивостями етностереотипів є:

- їх емоційно-оцінний характер;
- стійкість (і навіть ригідність) щодо нової інформації;
- узгодженість;
- неточність.

Щодо емоційно-оцінного характеру стереотипів слід відзначити, що є позитивно та негативно емоційно забарвлені стереотипи. Так, до стереотипів з негативним зарядом С. Фіск відносить: стереотипи зневаги, стереотипи захоплення, стереотипи заздрощів і стереотипи патерналізму. Стереотипи зневаги існують по відношенню до представників низькостатусних, некомпетентних і "холодних" груп. Стереотипи захоплення з'являються, переважно, по відношенню до власних груп, яким приписується високий статус, компетентність і "тепло". Стереотипи заздрощів з'являються по відношенню до представників високостатусних, компетентних і "холодних" груп. Стереотипи патерналізму існують по відношенню до представників низькостатусних, некомпетентних і "теплих" груп.

Дослідники відзначають таку важливу властивість етностереотипів як стійкість (і навіть ригідність) щодо нової інформації. Однак ця стійкість є відносною, що зумовлено зміною відносин між групами, появою нової інформації. Наприклад, після Другої світової війни у принстонських студентів в негативний бік змінилися стереотипи щодо німців і японців.

7. Обговорення навчального питання: «Ознаки істинності етностереотипу».

Бліцопитування студентів стосовно основних ознак істинності етностереотипів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу ознак істинності етностереотипу: наявність єдиної думки в двох чи більшій кількості груп щодо характеристик третьої групи; схожість між культурами, що сприяє підвищенню точності етностереотипів; узгодженість між сприйманням групою самої себе та сприйманням цієї групи з боку інших груп. етностереотипи відображають реальні особливості стереотипізованої групи, що в свою чергу зумовлює появу проблеми істинності (точності) етностереотипу.

Ознаками істинності етностереотипу є:

- 1) наявність єдиної думки в двох чи більшій кількості груп щодо характеристик третьої групи;
- 2) схожість між культурами, що сприяє підвищенню точності етностереотипів;
- 3) узгодженість між сприйманням групою самої себе та сприйманням цієї групи з боку інших груп.

Література

Основна: 3,4,6,8

Допоміжна: 5,10,15,22

Тема 10. . Етнічні конфлікти.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на особливостях виникнення та протікання етнічних конфліктів.

Кількість аудиторних годин – 4.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Поняття етнічного конфлікту. Етнічний конфлікт як конкуренція між групами».

Бліцопитування студентів стосовно поняття етнічного конфлікту.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу основних причин виникнення та особливостей протікання етнічного конфлікту.

Міжетнічний конфлікт — це форма громадського, політичного або збройного протиборства, в якому сторони або одна зі сторін мобілізуються, діють і страждають за ознакою етнічних відмінностей.

Міжетнічна напруженість і конфлікти породжуються не самим фактом існування етносів, а політичними, соціально-економічними й історичними умовами, у яких вони живуть і розвиваються. Етнічні конфлікти проходять в своєму розвитку декілька стадій визрівання: виникає та поширюється етнокультурна дистанція, виникає етнічна неприязнь, яка досягає рівня етнічної ворожості; коли протистояння виходить на міжгруповий рівень, формується етнічна напруга, в діях груп реалізується етнічна конфронтація, за якою настає етнічний антагонізм, який проявляється в жорсткому змаганні за позиції, що дають переваги, і може доходити до зіткнень.

3. Обговорення навчального питання: «Форми етнічних конфліктів: боротьба та війна. Теорії виникнення етнічних конфліктів».

Бліцопитування студентів стосовно форм та теорій виникнення етнічних конфліктів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу основних форм етнічних конфліктів: боротьби та війни.

Однією з перших соціально-психологічних концепцій, згідно з якою колективна боротьба детермінується інстинктом

"забіякуватості", виступає гідравлічна модель У. Макдугалла. Дослідник вважає, що в організмі людини є деякий природний імпульс, що зумовлює появу агресивності. Провідна ідея гідравлічної моделі К. Лоренца полягає у тому, що агресивна поведінка людей, яка виявляється під час війн, злочинів та ін., зумовлена біологічно заданою агресивністю. Водночас агресія людини, що спрямована на вороже налаштованих сусідів, сприяє збереженню групи.

Соціально-динамічна концепція авторитарної особистості, як одна з найбільш відомих теорій з даної групи, була обґрунтована американськими науковцями Т. Адорно, Е. Френзель-Брунвіком, Д. Левінсоном і Р. Сенфордом. Ставлення до чужих груп розвивається у процесі соціалізації дитини в ранньому дитинстві та детермінується амбівалентністю емоційних взаємин у сім'ї. Так, у індивіда, якого виховували в авторитарній сім'ї, частина агресії спрямована на ті зовнішні групи, з якими індивід себе не ідентифікує.

Л. Берковіц вважав, що об'єктом агресії може виступати не лише людина, а й група в цілому, наприклад, за критеріями расової та етнічної належності. За допомогою своїх ідей дослідник пояснив чинники расових хвилювань і конфліктів, зумовлених етнічними упередженнями.

В основу теорій реального конфлікту покладено припущення про те, що міжгрупові конфлікти з'являються у результаті несумісності групових інтересів. У цьому випадку перемогу може отримати лише одна сторона з одночасним неврахуванням і невдоволенням інтересів іншої. Прихильник теорії реального конфлікту М. Шеріф припускає, що функціональна взаємозалежність між двома групами у формі конкуренції зумовлює появу ворожості, яка виявляється у негативних стереотипах, у зростанні групової згуртованості. Описане вище в цілому призводить до ворожих дій.

Теорії соціальної ідентичності. За результатами досліджень А. Тешфела та групи науковців було з'ясовано, що найбільш значущими умовами появи міжетнічних конфліктів виступають соціальна ідентичність і пов'язані з нею когнітивні та перцептивні процеси. У проведеному експерименті взяли участь створені за випадковим порядком групи англійських школярів, між якими не

було конфліктів інтересів чи міжгрупової ворожості. Однак досліджуваним про це не було відомо. Тому, грошову винагороду за участь в експерименті з-поміж учасників своєї та чужої груп ними було розподілено на користь своєї групи, що виступило свідченням підтримання позитивної соціальної ідентичності.

4. Обговорення навчального питання: «Теорії міжгрупових конфліктів як продукту універсальних психологічних характеристик».

Бліцопитування студентів стосовно основних теорій міжгрупових конфліктів.

Викладач заохочує активність студентів щодо аналізу теорій міжгрупових конфліктів як продукту універсальних психологічних характеристик.

5. Обговорення навчального питання: «Теорії міжгрупових конфліктів, основою яких виступають індивідуальні відмінності».

Бліцопитування студентів стосовно психологічного підґрунтя міжгрупових конфліктів.

Викладач заохочує активність студентів щодо залучення знань з психології індивідуальних відмінностей.

Соціально-динамічна концепція авторитарної особистості, як одна з найбільш відомих теорій з даної групи, була обґрунтована американськими науковцями Т. Адорно, Е. Френзель-Брунвіком, Д. Левінсоном і Р. Сенфордом. Ставлення до чужих груп розвивається у процесі соціалізації дитини в ранньому дитинстві та детермінується амбівалентністю емоційних взаємин у сім'ї. Так, у індивіда, якого виховували в авторитарній сім'ї, частина агресії спрямована на ті зовнішні групи, з якими індивід себе не ідентифікує.

Окрім неприйняття чужих груп до характеристик авторитарної особистості належать й такі:

- конвенціоналізм, тобто дотримання традиційних соціальних норм;
- беззаперечна покірність владі та авторитетним особистостям;
- авторитарна агресія, що спрямована на людей, які порушують конвенційні норми і пов'язана з потребою засудити чи покарати їх;

- антиінтрацепція - неприйняття всього суб'єктивного, чуттєвого, сповненого фантазії;
- стереотипність мислення та схильність до марновірства (віри в забобони);
- силове мислення і культ сили, тобто мислення за допомогою понять сила-слабкість, володарювання-покура та підтримка жорстких методів влади;
- деструктивність і цинізм - загальна ворожість, злобне ставлення до людства;
- проєктивність - схильність вірити в силу заговорів і похмуре майбутнє людства;
- сексуальне святенництво.

Соціальні та економічні кризи, політичні перевороти і т. ін. виступають основними чинниками появи авторитарної особистості в якій-небудь країні.

6. Обговорення навчального питання: «Теорії реального конфлікту».

Бліцопитування студентів стосовно теорій реального конфлікту.

Викладач заохочує активність студентів щодо залучення знань з конфліктології та організаційної поведінки.

Теорії реального конфлікту. В основу цих теорій покладено припущення про те, що міжгрупові конфлікти з'являються у результаті несумісності групових інтересів. У цьому випадку перемогу може отримати лише одна сторона з одночасним неврахуванням і невдоволенням інтересів іншої. Прихильник теорії реального конфлікту М. Шеріф припускає, що функціональна взаємозалежність між двома групами у формі конкуренції зумовлює появу ворожості, яка виявляється у негативних стереотипах, у зростанні групової згуртованості. Описане вище в цілому призводить до ворожих дій.

Ідеї М. Шеріфа започаткували появу низки теорій, в яких використовувався соціально-психологічний підхід до вивчення міжгрупових відносин, згідно з яким основним джерелом міжгрупової ворожості виступають характеристики міжгрупової взаємодії. Однак поза увагою дослідника залишилися внутрішні закономірності соціально-психологічних процесів, що й стало

підставою для обґрунтування нових теорій, зокрема теорій соціальної ідентичності.

7. Обговорення навчального питання: «Теорії соціальної ідентичності. Критерії виокремлення етнічних конфліктів».

Бліцопитування студентів стосовно основних теорій соціальної ідентичності.

Викладач заохочує активність студентів щодо залучення знань з конфліктології та організаційної поведінки.

За результатами досліджень А. Тешфела та групи науковців було з'ясовано, що найбільш значущими умовами появи міжетнічних конфліктів виступають соціальна ідентичність і пов'язані з нею когнітивні та перцептивні процеси. У проведеному експерименті взяли участь створені за випадковим порядком групи англійських школярів, між якими не було конфліктів інтересів чи міжгрупової ворожості. Однак досліджуваним про це не було відомо. Тому, грошову винагороду за участь в експерименті з-поміж учасників своєї та чужої груп ними було розподілено на користь своєї групи, що виступило свідченням підтримання позитивної соціальної ідентичності.

8. Обговорення навчального питання: «Види етнічних конфліктів».

Бліцопитування студентів стосовно основних видів етнічних конфліктів.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики етнічних конфліктів: швидкоплинних та таких, що протікають в'яло; локальних, регіональних та глобальних; соціально-економічних, культурно-мовних, політичних, територіальних.

Види етнічних конфліктів виокремлюють за такими критеріями: інтенсивність прояву, масштаби прояву і мета боротьби між конфліктуючими сторонами.

До основних видів етнічних конфліктів відносяться:

за інтенсивністю проявів:

- швидкоплинні;
- ті, що протікають в'яло.

За масштабами прояву:

- локальні;

- регіональні;
- глобальні.

За цілями, які ставлять перед собою конфліктуючі сторони у боротьбі:

- соціально-економічні (висуваються вимоги громадської рівності);
- культурно-мовні (висувається вимога збереження чи відродження функцій мови і культури етнічних спільностей);
- політичні (етнічні меншини добиваються політичних прав - автономії);
- територіальні (на основі зміни кордонів, приєднання до інших держав).

9. Обговорення навчального питання: «Стадії етнічних конфліктів. Детермінанти етнічних конфліктів».

Бліцопитування студентів стосовно основних стадій та детермінант етнічних конфліктів.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики детермінант (етнічна та національна упередженість, націоналістичні настрої) та стадій етнічних конфліктів: передкризова, власне кризових проявів (пік кризи), посткризового періоду.

Виокремлюють такі стадії етнічних конфліктів:

- передкризова;
- власне кризових проявів (пік кризи);
- посткризового періоду.

Тривалість кожної стадії може відрізнятися, що зумовлюється специфікою даної кризової ситуації. На другій стадії можуть використовуватися такі тактики: мітинги, маніфестації, акції "громадської непокори", нерідко із зіткненнями і військовими конфліктами.

Конфлікти найчастіше виникають у зв'язку з суперечностями в таких видах відносин, як: політичні та соціально-політичні; економічні й соціально-економічні; територіальні; міжетнічні; мовні; релігійні.

10. Обговорення навчального питання: «Стратегії поведінки та шляхи врегулювання етнічних конфліктів».

Бліцопитування студентів стосовно основних стратегій

поведінки та шляхів врегулювання етнічних конфліктів: застосування правових механізмів; переговори; інформаційний шлях.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики стратегій переорієнтованої агресії (К. Лоренц), введення надгрупових цілей (М. Шериф), введення додаткових ідентичностей (Тешфел).

У багатонаціональних країнах (наприклад, США) існують служби, які орієнтовані на розв'язання етнічних конфліктів.

Виділяють три основних шляхи розв'язання етнічних конфліктів:

1) застосування правових механізмів (за допомогою зміни законодавства, зміни соціальної структури);

2) переговори - основна форма участі психологів у конфліктологічній службі - посередництво під час проведення переговорів з суб'єктами конфліктів;

3) інформаційний шлях, який передбачає:

а) взаємний обмін інформацією між групами за дотримання умов, які сприятимуть зміні ситуації. Психологи повинні брати участь у виборі способів подачі інформації у ЗМІ при висвітленні гострих конфліктів;

б) підвищення психологічної компетентності представників конфліктуючих груп за допомогою ознайомлення з соціально-психологічною інформацією, що сприяє появі таких уявлень про процеси, які зумовлюють вплив на міжетнічні відносини; психологічне розуміння конфлікту;

в) передача інформації про схоже та відмінне між різними культурами та їх представниками;

г) цілеспрямований показ фільмів з позитивним героєм-представником конфліктуючої сторони (темношкірий поліцейський і т. ін.).

Література

Основна: 1,4,7

Допоміжна: 2,13,16,19,25,28

Тема 11. Методи етнопсихологічних досліджень.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів

вищої освіти на основних методах етнопсихологічних досліджень.

Кількість аудиторних годин – 2.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Класифікація методів, які використовуються в етнічній психології».

Бліцопитування студентів стосовно загальної характеристики методів етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики методів дослідження, які застосовуються у різних галузях психології, їх порівняння із методами етнопсихології.

Методи етнопсихологічних досліджень являють собою відносно однорідні прийоми і способи вивчення національно-психологічних особливостей людей. Серед них можна виділити основні і додаткові. До основних методів дослідження відносяться: спостереження, експеримент, опитування, бесіда, інтерв'ю та ін. До числа додаткових методів етнопсихологічних досліджень зазвичай відносять: метод вивчення етнічних стереотипів, метод контент-аналізу, кількісні методи, моделювання, регіональну картотеку людських відносин, тренінг кроскультурних умінь.

Метод вивчення етнічних стереотипів є використання спеціальних методик, призначених для дослідження стійких ціннісних орієнтацій, установок, уявлень (істинних або перекручених) про етнічних спільнотах і психології їх представників. В даний час найбільше застосовуються психосемантична методики, наприклад, розроблені В. Ф. Петренко. В одній з них створений матеріал являє собою 40 оціночних біполярних шкал. Аналіз проводиться по десяти виділеним факторів, відповідно до яких по всій вибірці диференціюються образи досліджуваних народів, що дозволяє вивчити національні стереотипи на рівні образу. Ця методика дає

можливість більш глибоко дослідити і механізми стереотипізації.

Контент-аналіз в етнопсихологічних дослідженнях (від англ. *Contents* - зміст) - метод аналізу та оцінки інформації (що міститься в наукових джерелах, художньої та мемуарної літератури, в різних документах, архівних матеріалах, відеозаписах, радіопередачах, інтерв'ю і т.д.) шляхом виділення в формалізованому вигляді смислових одиниць тексту і виміру частоти, обсягу згадки цих одиниць у вибірковій сукупності. Стосовно до вивчення національної психології він полягає у фіксуванні частоти вживання і ступеня вираженості понять, суджень, що відображають ті чи інші національні особливості: специфіку прояву національної свідомості та самосвідомості, рис національного характеру і темпераменту, інших національно-психологічних особливостей людей.

3. Обговорення навчального питання: «Обсерваційні методи. Метод спостереження в міжкультурних дослідженнях. Метод опитування в етнопсихології».

Бліцопитування студентів стосовно загальної характеристики обсерваційних методів етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики методів спостереження та опитування та їхньої специфіки у етнопсихології.

Спостереження - метод дослідження, що передбачає цілеспрямовану і систематичну фіксацію різних проявів національно-психологічних особливостей людей без втручання в процес їх життя і діяльності, взаємодії, спілкування і взаємин як усередині етнічної спільності, так і поза нею. Спостереження може бути: суцільним і вибіркоvim; включеним і простим; неконтрольованим і контрольованим (при реєстрації спостережуваних подій за заздалегідь відпрацьованою процедурою); польовим (при спостереженні в природних умовах) і т.д.

При вивченні психології інших народів особливо цінні спостереження перших днів, тижнів, місяців перебування в країні. Це пояснюється тим, що людина в період адаптації більш чутливо, тонко вловлює відмінності в поведінці, традиціях, звичаях і т.д. Надалі ця здатність послаблюється. Результати

спостережень повинні строго фіксуватися і зіставлятися з даними, отриманими іншими способами.

Опитування в етнопсихології - один з найбільш поширених методів цієї науки, що передбачає отримання інформації по заздалегідь продуманій системі. Він використовується як основний метод дослідження і як додатковий в комплексі з іншими етнопсихологічними методиками, може містити елементи тестового дослідження, представлені у відкритому або прихованому вигляді.

Форма опитування буває різною. *Усне опитування* застосовується тоді, коли для дослідження важливий не тільки сам відповідь, але і реакція, якої він супроводжувався, тон, поза, інтонація, жести і т.д. опитуваного.

Письмове опитування проводиться, як правило, у формі анкетування та дозволяє охопити велику кількість респондентів, що дуже важливо для етнопсихологічних дослідження.

Усне і письмове опитування можуть проводитися у вільній або стандартизованої формі. Залежно від способу спілкування дослідника з респондентом розрізняють також *очний* (особистий) *опитування*, який реалізується в формі безпосереднього контакту, і *заочний опитування*, де безпосередній контакт не передбачений.

Опитування проводяться в розвинених зарубіжних країнах досить часто з різних проблем. Знання результатів опитувань, їх аналіз допомагають глибше зрозуміти національно-психологічні особливості.

4. Обговорення навчального питання: «Метод інтерв'ю. Модифікований варіант шкали соціальної дистанції».

Бліцопитування студентів стосовно загальної характеристики методу інтерв'ю у етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики методу інтерв'ю та модифікованого варіанту шкали соціальної дистанції.

Інтерв'ю в етнопсихологічних дослідженні - метод, який використовується з метою попереднього знайомства з національно-психологічними особливостями людей. Вперше його застосував професор Амстердамського університету Ван

Дейк для виявлення специфіки осмислення випробуваними пропонованих текстів. Він виходив з того, що в основі розуміння тексту, розповіді лежать ситуаційні моделі, сутністю яких є не абстрактні стереотипні знання, а вплив реальної ситуації з особистого досвіду слухача і мовця. З цих реальних ситуацій будуються схеми-моделі розумової діяльності, що складаються з обмеженого числа категорій, які перебувають в певній послідовності і взаємозалежності. Коли хто-небудь слухає або намагається зрозуміти текст (розповідь), інтерпретуючи його для себе, він тим самим актуалізує свою схему, наповнюючи її конкретною інформацією. Модель, згідно Ван Дейку, є когнітивний аналог ситуації, вона не залишається незмінною протягом життя. З кожною новою ситуації, через яку проходить людина, він витягує нову інформацію про світ, яка акумулюється в пам'яті в ідеальних образах-моделях. Типова модель лежить в основі будь-якого тексту, розповіді представників різних етнічних спільнот, яку і необхідно аналізувати.

Апробація даного методу В. Ф. Петренко показала, що аналіз текстів (оповідань), зібраних в ході інтерв'ю, дає виключно багату інформацію про своєрідність свідомості і специфіки мислення представників конкретних народів, особливо, якщо в процедуру проведення внести наступні зміни, що дозволяють повно використовувати всі можливості: а) інтерв'ю потрібно строго формалізувати, щоб розповіді респондентів були більш порівнянні; б) інтерв'ю повинно бути не про національно психологічні особливості в цілому, а про ситуації, в яких вони можуть проявлятися.

5. Обговорення навчального питання: «Тести в міжкультурних дослідженнях».

Бліцопитування студентів стосовно загальної характеристики методу тестів та особливостей застосування тестів у етнопсихології.

Викладач заохочує активність студентів щодо активізації знань з психодіагностики та тестології.

6. Обговорення навчального питання: «Експериментальні кроскультурні дослідження».

Бліцопитування студентів стосовно загальної

характеристики експерименту у кроскультурних дослідженнях.

Викладач заохочує активність студентів щодо активізації знань з психодіагностики та тестології.

Експеримент в етнічній психології - метод дослідження, в процесі якого спочатку спеціально створюються умови для вивчення тих чи інших національно-психологічних особливостей, а потім спостерігаються і фіксуються результати їх впливу на різні сторони життя, діяльності та поведінки людей. Існує три основні категорії експериментів: лабораторні, польові та природні.

Головною характеристикою *лабораторних експериментів* є можливість контролювати і змінювати спостерігаються змінні, завдяки якій дослідник може усувати багато зовнішні змінні, що впливають на результати. До зовнішніх змінним можна віднести, наприклад, шум, спеку чи холод, що знижують продуктивність вивчення національно-психологічних особливостей людей.

У *польових експериментах* лабораторна обстановка замінюється більш природною. Замість того щоб вивчати вплив незалежної змінної в рукотворній середовищі або чекати, поки необхідні умови не виникнуть самі по собі, дослідник створює потрібну йому ситуацію і дивиться, як люди реагують на ніс. Прикладом польового експерименту може служити вивчення вільних реакцій представників конкретних етнічних спільнот па задані експериментатором стимули. Існує три основні різновиди такого роду дослідження: а) спрямований експеримент з обмеженою кількістю реакцій, в ході проведення якого слова-стимули і слова-реакції можуть бути або одного, або різних класів, що попередньо жорстко обговорюється під час інструктажу; б) вільний експеримент (найбільш часто використовується), коли обмежується кількість слів-стимулів, але у виборі реакцій на них випробовуваний вільний; в) експеримент з множинними асоціаціями, коли випробовуваний необмежений пі в кількості реакцій, ні в їх спрямованості, більш того, дослідник заохочує максимальну різноманітність і численність актуалізуються асоціацій.

Література

Основна: 1,3,4,7

Тема 12. Прикладні аспекти етнопсихології.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на можливостях застосування етнопсихологічних знань на практиці.

Кількість аудиторних годин – 4.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Багатонаціональний колектив як специфічний об'єкт навчально-виховного впливу. Етнопедagogічні принципи».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики особливостей багатонаціонального колективу як специфічного об'єкту навчально-виховного впливу.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики основних етнопедagogічних принципів.

Етнопедagogіка як галузь педагогічної науки досліджує такі проблеми: - своєрідність мети, завдань, методів, прийомів і засобів виховання, які є характерними для конкретного етносу; - порівняльне (компаративне) вивчення специфіки навчання та виховання у представників різних національностей; - особливості впливу національної психології, менталітету на процес виховання тих чи інших етнічних груп; - урахування закономірностей процесу виховання представників певних етнічних груп та особливостей їхнього розвитку.

У структурі етнопедagogіки виділяють такі основні компоненти: 1. Народне дитинознавство, сутністю якого є вивчення дитини: особливостей її фізичного, психічного й соціального розвитку.

2. Народна дидактика — розкриває зміст народних повчань, напучувань, настанов, роз'яснень; допомагає дитині, молодій людині пізнати світ, природу, довкілля, зокрема соціальне

середовище, надбання свого народу.

3. Педагогічна деонтологія (грец. deontos — необхідне, потрібне) — вивчає обов'язковість дотримання та виконання встановлених правил поведінки, які вироблені певним народом, соціальною спільнотою, членом якої є дитина, доросла людина.

Провідними принципами етнопедагогіки є природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання, виховання в праці, єдність навчання і виховання, зв'язок із життям рідного народу, гуманізм, активність і ініціативність виховання в процесі виховання, орієнтування на вселюдські моральні цінності.

3. Обговорення навчального питання: «Етнопсихологічна детермінація ефективності навчально-виховної роботи. Система навчально-виховних заходів з врахуванням етнопсихологічних характеристик».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики особливостей етнопсихологічної детермінації ефективності навчально-виховної роботи та врахування етнопсихологічних характеристик в процесі навчання та виховання дітей.

Викладач заохочує активність студентів щодо розробки планів оригінальних заходів з врахуванням етнопсихологічних характеристик.

З одного боку, виховна робота серед представників різних націй і народів має свою специфіку. Національно-психологічні особливості є тим фундаментом, на якому ґрунтується ця специфіка, оскільки вона лежить в основі поведінки і вчинків конкретних людей, національно своєрідного сприйняття педагогічних впливів. Ці чинники насамперед і слід враховувати вихователю. Озброєний знаннями етнічної психології, він може і повинен знаходити найбільш вагомі аргументи, які сприяють підвищенню якості виховної діяльності. З іншого боку, навчання людей різної етнічної приналежності вимагає врахування закономірностей прояву їх національної психіки, оскільки вони впливають на сприйняття та засвоєння отриманих знань, на ступінь ефективного пристосування учнів до педагогічного процесу і т.д.

Етнопсихологія разом з педагогікою в той же час конкретно

досліджують:-специфікусприйняття виховних і навчальних впливів представниками конкретних національних спільнот;- своєрідність змісту виховних заходів та їх впливу на особистість з урахуванням історичного досвіду педагогічної діяльності у різних націй і народностей;-особливості адаптації людей тієї чи іншої національності до виховним і навчальним заходам, здійснюваним політичним керівництвом, пропагандистами, вихователями та вчителями в різних умовах суспільного розвитку;-емоційно-експресивну сферу прояву національної психології у представників конкретних етнічних спільностей у процесі сприйняття виховних впливів і навчальної діяльності;- своєрідність прояви конфліктних відносин в ході виховного впливу і в навчальному процесі у різних націй і народностей;- конкретні форми,способи комунікативного педагогічної та навчальної взаємодії, що склалися в ході історичного і культурного розвитку тих чи інших етнічних спільнот;- результативність виховної та навчальної діяльності в національних регіонах в залежності від застосовуваних методів психологічного впливу на людей тієї чи іншої національності.Власне співробітництво між етнопсихологією і педагогікою давно вже здійснюється. Наприклад, педагоги на основі врахування національно-психологічних особливостей виробили ряд етнопедагогічних принципів: принцип етнопедагогічного детермінізму виховних впливів, передбачає, що виховання зобов'язане завжди орієнтуватися на такі педагогічні заходи, які були б зрозумілі представникам даної національної спільності, відповідали її історично сформованими традиціями, звичками і враховували б вплив на цей процес національно-психологічних особливостей, склалися під впливом специфіки соціально-політичного, економічного і культурного розвитку; принцип єдності національної свідомості та національно своєрідної педагогічної діяльності, передбачає, що активність вихователя може бути достатньо ефективною тільки в тому випадку, якщо вона враховує ті моральні цінності і ту специфіку світосприйняття вихованця, які склалися під впливом національної самосвідомостіпредставників даної етнічної спільності, що сформувався в ході історичного розвитк

4. Обговорення навчального питання: «Поняття та значення міжкультурної адаптації. Психологічна та соціально-культурна адаптація».

Бліцопитування студентів стосовно особливостей психологічної та соціально-культурної адаптації.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики поняття адаптація, адаптаційний потенціал та їхнього застосування в етнопсихології.

Міжкультурна адаптація - це складний процес, у результаті успішного закінчення якого людина досягає відповідності (сумісності) до нового культурного середовища, приймає його традиції як свої власні та діє згідно з цими традиціями.

Найбільш сприятливо на міжкультурну та міжетнічну взаємодію впливають такі **умови і чинники**: територія, що може бути спільноючи "своєю" для однієї з груп; тривалість взаємодії (постійна, довготривала чи короткочасна); мета (спільна діяльність, проживання, навчання, дозвілля); тип залучення до життя суспільства (від участі до спостереження); частота і глибина контактів; відносна рівність статусу та прав; кількісне співвідношення (більшість - меншість); явні диференціюючі ознаки (мова, релігія, раса).

Виокремлюють психологічну та соціально-культурну адаптацію. **Психологічна адаптація** - це внутрішній аспект адаптації, що виявляється у почутті вдовolenня та повноти життя. **Соціально-культурна адаптація** є зовнішнім аспектом адаптації, проявами якого виступають: участь індивіда у соціальному і культурному житті нової групи, повноправній міжособистісній взаємодії з її представника

5. Обговорення навчального питання: «Акультураційні зміни на груповому рівні: культурний шок, шок переходу, культурна втомлюваність. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації».

Бліцопитування студентів стосовно особливостей акультураційних змін на груповому рівні.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики таких понять як: культурний шок, шок переходу,

культурна втомлюваність.

У процесі міжкультурного пристосування можуть відбуватися певні **аккультураційні зміни** на груповому рівні: культурний шок, шок переходу, культурна втомлюваність. **Культурний шок** пов'язаний з появою неприємних почуттів (втрата друзів і статусу, плутанина у ціннісних орієнтаціях, соціальній та особистісній ідентичності та ін.) під час входження до нової культури (К. Оберг).

Проблема культурного шоку розглядається у контексті кривої процесу адаптації (и -крива), згідно з якою виокремлено п'ять етапів процесу адаптації. **Перший етап** (добре) вирізняється ентузіазмом, гарним настроєм і великими сподіваннями індивіда. Цей етап є короткочасним. **На другому етапі** (гірше) людина відчуває негативний вплив незвичного оточуючого середовища (наприклад, некомфортні житлові умови, відсутність взаєморозуміння з місцевими жителями), що призводить до розчарування, фрустрації та депресії. Симптоми культурного шоку, що є характерними для **третього етапу** (погано), досягають критичної точки та виявляються у серйозних хворобах і почутті повної безпорадності. **На четвертому етапі** (краще) з'являється оптимізм, відчуття впевненості та вдовolenня. **П'ятий етап** (добре) виступає етапом адаптації, тобто з'являються відносно стабільні зміни індивіда, що зумовлені вимогами середовища. Однак людина, яка успішно адаптувалася в чужій країні, повернувшись на батьківщину, може відчути "шок повернення" у період реадaptaції. Зважаючи на отримані результати, дослідниками було запропоновано концепцію W-подібної кривої адаптації.

6. Обговорення навчального питання: «Чинники адаптації до нового культурного середовища: індивідуальні та групові. Наслідки міжкультурної взаємодії для індивіда та груп».

Бліцопитування студентів стосовно основних чинників адаптації особистості до нового культурного середовища.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики індивідуальних та групових чинників адаптації до нового культурного середовища, можливих наслідків.

Різноманітні **чинники адаптації** до нового культурного середовища об'єднані у дві групи: 1) індивідуальні; 2) групові. До **індивідуальної групи** належать такі чинники: демографічна особистісні характеристики; мотивація, очікування і життєвий досвід індивіда. З-поміж групових чинників виділяють такі характеристики культур, які взаємодіють між собою: ступінь схожості чи відмінності між культурами; специфіка культури, до якої відносяться переселенці; особливості країни перебування, зокрема, толерантність до культурного різноманіття у власній країні чи її відсутність.

Виділено чотири категорії **наслідків міжкультурного контакту** для групи: 1) геноцид - знищення групи-супротивника; 2) асиміляція - поступове добровільне чи примусове прийняття звичаїв, вірувань, норм домінуючої групи до повного розчинення у ній; 3) сегрегація - окремий розвиток груп; 4) інтеграція - збереження групами власної культурної ідентичності за умови їх об'єднання в одну спільність на нових значущих засадах.

Наслідки міжкультурних контактів для індивіда є такими: перебіжчик відкидає власну культуру на користь чужої; шовініст відкидає чужу культуру на користь своєї; маргінал сумнівається у виборі однієї з двох культур; посередник синтезує обидві культури (С. Бокнер). Успішна адаптація є результатом соціальної та психологічної інтеграції в іншу культуру із збереженням цінностей своєї культури і не є наслідком асиміляції з чужою культурою. Міжкультурна адаптація є процесом поступового засвоєння норм, цінностей, зразків поведінки нової культури

Література

Основна: 1,4,7

Допоміжна: 2,19,25,28,32

Тема 13. Етнопсихологічні особливості різних народів світу.

Мета практичного заняття – акцентувати увагу здобувачів вищої освіти на можливостях застосування етнопсихологічних знань на практиці.

Кількість аудиторних годин – 4.

Хід практичного заняття

1. Вступне слово викладача. Наголошення мети заняття. Викладач разом зі студентами пригадує те, що було на попередньому занятті. Викладач оголошує мету практичного заняття.

2. Обговорення навчального питання: «Етнічні традиції, звичаї, обряди різних народів, зокрема українців, та їх психологічний аналіз».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних традицій та звичаїв українського народу.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій українців із різних регіонів.

Обряди охоплюють все життя людини від народження до смерті (пологи, запросини баби-повитухи, відвідини новонародженого та породіллі, хрестини, дівування, заручини, весілля, поховання); всі сфери людської діяльності та сільського господарства (заклик весни, веснянки, перша борозна, жайинки, жнива, обжинки, Спас).

Сімейне життя традиційно супроводжувалось різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі визначали певні етапи життя та розвитку, а весілля являло собою справжню народну драму, до якої включались ігрові дії, танці, співи, музика.

Народження дитини завжди було визначною подією в житті родини, адже за народним уявленням "хата з дітьми - базар, а без них цвинтар". Вагітну жінку не можна було лаяти та ображати. Їй слід було якомога довше приховувати вагітність, щоб ніхто не знав і не вік, щоб не тяжко було родити. Аби дитина була здоровою, до першої купелі лили свячену воду. Дівчаткам додавали меду, молока та квітів, щоб були гарними, а хлопчикам - дев'ясилу, щоб росли здоровими та дужими.

Новонароджену, а особливо хвору чи кволу дитину, треба було якнайшвидше охрестити. У церковному обряді хрещення на перший план виступають хрещені батьки, ролі яких надавали особливого значення. Вони шанувалися як близькі родичі і були для хрещеника другими батьками, бо мали за обов'язок опікуватися дитиною, брати участь у її вихованні, допомагати у

скрутну хвилину. Хресні мали бути хрещеними та перебувати у церковному шлюбі.

Після хрещення до хати сходились родичі та сусіди. Не можна було приходити з порожніми руками.

Говорячи про сімейні звичаї українців, слід згадати про приймацтво, яке було традиційним явищем сімейних відносин та полягало у переході чоловіка до батьків дружини, якщо в цьому була необхідність. За приймаків також вважались посиновлені сироти.

Досить довго на Україні побутував звичай побратимства (посестринства) - духовного споріднення та взаємодопомоги. Цей звичай сягає корінням чи не скіфських часів. Зазвичай браталися у присутності односельців. Побратимами найчастіше були люди самотні. Цей обряд забезпечував допомогу в скрутну годину і прирівнював побратимів до кровних родичів.

3. Обговорення навчального питання: «Етноси Європи».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів європейського континенту.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних європейських етносів та їх порівняння.

4. Обговорення навчального питання: «Етноси Азії».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів азійського континенту.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних азійських етносів та їх порівняння.

5. Обговорення навчального питання: «Етноси Північної Америки».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів Північної Америки.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних етносів Північної Америки та їх порівняння.

6. Обговорення навчального питання: «Етноси Південної Америки».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів Південної Америки.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних етносів Південної Америки та їх порівняння.

7. Обговорення навчального питання: «Етноси Африки».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів Африки.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних етносів Африки та їх порівняння.

8. Обговорення навчального питання: «Етноси Австралії».

Бліцопитування студентів стосовно характеристики основних етносів Австралії.

Викладач заохочує активність студентів щодо характеристики традицій та укладу життя представників різних етносів Австралії та їх порівняння.

Література

Основна: 1, 4, 7

Допоміжна: 2, 14, 16, 19, 25, 28, 30

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

ТЕСТИ

1. З точки зору абсолютизму:

- 1) індігенна психологія є галуззю культурної психології
- 2) психологічні феномени є однаковими у всіх культурах.
- 3) психіка і культура взаємопов'язані
- 4) упертість, тривожність, комунікативність є рисами слов'янського етносу

2. Однією з задач етнопсихології є :

- 1) виявлення загальних фактів, законів та закономірностей психічного життя особистості
- 2) дослідження психологічних механізмів міжетнічної взаємодії
- 3) уникнення стресових ситуацій
- 4) вивчення спрямованості особистості

3. З точки зору релятивізму:

- 1) основні психічні процеси є загальними для усіх культур
- 2) дослідження етносів можливе лише за умов вивчення національного характеру
- 3) поведінка людини основана на конкретних культурних моделях
- 4) стилі захисної поведінки особистості залежать від її належності до конкретного етносу

4. Засновником етнографії вважають:

- 1) Гіпократ
- 2) Гельвеція
- 3) Геродот
- 4) Л. Леві-Брюля

5. З точки зору релятивізму:

- 1) пояснення поведінки людини треба шукати у її рідному культурному середовищі
- 2) основні психічні процеси є загальними для всіх, але культура впливає на їхній розвиток
- 3) пояснення поведінки людини треба шукати у психічній антропології

4) усі відповіді не є правильними

6. Зв'язок клімату та відмінностей між народами враховував:

- 1) Геродот
- 2) Л. Гумільов
- 3) візантійський імператор Костянтин
- 4) Гіпократ

7. Штейналь і Лазарус є засновниками:

- 1) крос-культурної психології
- 2) індигенної психології
- 3) етнопсихології як самостійної науки
- 4) етнографії

8. Про ієрархію людських рас казав:

- 1) Геродот
- 2) Г. Лебон
- 3) Ш. Монтескьє
- 4) Г. Гердер

9. Категорію пралогічного у етнопсихологію ввів:

- 1) Ф. Боас
- 2) Л. Леві-Брюль
- 3) Л. Гумільов
- 4) жодний з означених вчених

10. Мову як етноформуючу ознаку досліджував:

- 1) Л. Леві-Брюль
- 2) Ф. Боас
- 3) О.О. Потебня
- 4) Л. Гумільов

11. Етнос як специфічну культурну інформацію розглядав:

- 1) Ю.В. Бромлей
- 2) Л. Гумільов
- 3) О.О. Потебня
- 4) С.А. Арутюнова

12. Поняття «етноцентризм» було введено:

- 1) Ю.В. Бромлеєм
- 2) Л. Гумільовим
- 3) У. Самнером

4) Г. Гердером

13. З точки зору етноцентризму:

1) основні психічні процеси є загальними для всіх, але культура впливає на їхній розвиток

2) усім людям властиво вважати норми, цінності та ролі своєї групи безумовно вірними

3) основні психічні процеси є загальними для усіх культур

4) етнічна історія дискретна

ПИТАННЯ ДО ЗАЛКУ

1. Схарактеризуйте основні напрямки сучасної етнічної психології?

2. Сформулюйте основні проблеми, які виникають при дослідженні етнокультурних відмінностей?

3. Які основні труднощі, пов'язані з визначенням предмета етнічної психології, характерні для зарубіжної та вітчизняної психології?

4. Що є об'єктом та предметом вивчення в етнічній психології?

5. Що вкладається за кордоном у поняття “етнічна психологія”, “психологічна антропологія”, “крос-культурна психологія”, “культурна психологія”?

6. Дайте характеристику сутності основних підходів до визначення предмета етнічної психології у вітчизняній науці.

7. Дайте визначення етнопсихології як науки.

8. Які головні завдання розв'язує етнічна психологія?

9. Дайте характеристику основним методологічним принципам етнічної психології.

10. М. Мід та Р. Бенедикт як фундатори школи “культура та особистість”, її основні особливості.

11. Зародження американської школи історичної етнології, або школи Франца Боаса.

12. А. Кардінер та Р. Лінтон та їхні поняття “базової” та “модальної” особистості

13. Погляди Дж. Хонігмана та Ф. Хсю на предмет і задачі психологічної антропології. Відмінності психологічної антропології від її попередниці “культура та особистість”.

14. Які “продукти” народного духу, згідно поглядів В. Вундта, є джерелами пізнання психології народу?

15. Дайте характеристику концепції Г. Лебона щодо залежності історії народу, його цивілізації від душевного устрою історичних рас.

16. Які основні особливості характеризують американський етнопсихологічний напрямок “культура й особистість”?

17. З чіми іменами та з якими ідеями пов'язано зародження етнопсихології в Україні в XIX столітті?

18. Які сфери народного світогляду виділяє Костомаров, розглядаючи світогляд будь-якого народу?

19. Дайте характеристику психолінгвістичної концепції О. О. Потебні.

20. М. Грушевський та І. Франко як фундатори етнографічної думки в Україні.

21. У чому полягала специфіка розвитку науки в Західних регіонах України на початку ХХ століття?

22. Схарактеризуйте підходи до вивчення особливостей національного характеру І. Мірчука та Я. Яреми.

ФОРМИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. При поточному контролі оцінці підлягають: рівень теоретичних знань та вміння працювати з науковою літературою, знання матеріалу, продемонстрованого у виконаних (як правило) індивідуальних завданнях; обґрунтованість висновків, а також самостійність та повнота вирішення практичних завдань та аналізу матеріалів; активність та систематичність роботи на заняттях; результати домашніх завдань, тестів, експрес-опитувань тощо.

Форми проведення поточного контролю: усне опитування студентів, вирішення практичних завдань, тестові завдання (для зацікавленості у навчанні, розвитку здібностей студента може бути передбачено виконання інших, індивідуальних для кожного студента завдань).

Проміжний контроль проводиться після вивчення відповідних тем або блоку тем з метою з'ясування ступеню засвоєності студентами відповідного об'єму опрацьованого та вивченого матеріалу та подальшої оцінки рівня отриманих знань. Форми проведення проміжного контролю: контрольна робота, колоквиум експрес-контроль на лекціях, тестове опитування, співбесіда (усне спілкування).

Підсумковий контроль у формі заліку.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

При використанні форми контролю у вигляді заліку враховується поточна, зокрема самостійна робота, наукова діяльність студента. Крім того, студент має надати відповідь на залікове запитання. Оцінка рівня знань виконується за принципом "відповідь вірна" або "відповідь невірна". При вірній відповіді виставляється оцінка "зараховано", при невірній, неповній відповіді виставляється оцінка "не зараховано".

При проведенні іспиту відповідь студента оцінюється таким чином:

Відмінно – повна вірна відповідь на всі основні (три) та додаткові питання;

Добре – повна вірна відповідь на 2 основні питання, неповна або не зовсім вірна відповідь на одне з основних питань та (або) додаткові питання;

Задовільно – повна вірна відповідь на 1 основне питання за умови неповної або не зовсім вірної відповіді на одне з основних питань та (або) додаткові питання, чи відсутність відповіді на одне з основних питань;

Не задовільно – відповідь відсутня або відповідь є помилковою на два або три основні питання.

ШКАЛА ЗА ECTS

Сума балів	Оцінка за 7-бальною шкалою	Оцінка за 4-бальною шкалою	
		екзамен	залік
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	не зараховано
35-59	FX	незадовільно	
1-34	F		

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків: Дельта, 1999.
2. Боас Ф. Методи етнології // Антологія досліджень культури. – Т. 1. – Інтерпретації культури. – СПб.: «Університетська книга». – 1997. – С. 519-527.
3. Гумилев Л.Н. Етногенез і біосфера Землі. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002.
4. Данилюк І.В. “Мовні конфлікти” та конструювання етнічної і національної ідентичності // Соціальна психологія – Київ, 2005. – №.3 (11) – С. 43-51.
5. Данилюк І.В. Історія психології в Україні: Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ століття). – К.: Либідь, 2002.
6. Кросс-культурна психологія. Дослідження і застосування / Беррі Д. В., Пуртінга А. Х., Сигалл М. Х., Дасен П. Р. – Харків, Вид-во Гуманітарний центр, 2007.
7. Коул М. Культурно-історична психологія: наука майбутнього. – М.: “Когіто-Центр”, Вид-во “Інститут психології РАН”, 1997.
8. Лебедева Н.М. Введення в етнічну і кросс-культурну психологію. – М.: «Ключ-С», 1999.
9. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія. – К.: Сфера, 1999.
10. Психологія і культура. / Під ред. Д. Мацумото. – СПб.: Пітер, 2003.
11. Платонов Ю.П. Етнічна психологія. – СПб.: Реч, 2001.
12. Савицька О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Київ : Каравела, 2011. - 263 с.
13. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія. – Єкатеринбург:

Деловая книга, М.: Институт психологии РАН «Академический Проект», 2000.

14. Чепан М.-Л. А. Етнопсихологічний дискурс глобалізації : монографія. Кіровоград : Імекс. - 2013. 104 с.

15. Ярема Я. Українська духовність в її історично-культурних виявах // Збірник «Перший український педагогічний конгрес 1935 р.». – Львів: Накладом Т-ва «Рідна школа», 1938. – С. 16–88.

ДОПОМІЖНА

1. Агеева Р.А. Страны и народы: Происхождение названий. – М.: Наука, 1990.

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. – К.: Критика, 2001.

3. Арутюнов С.А. Об условности понятия «этнопсихология» // Советская этнография. – 1983. – №2. – С. 82-84.

4. Бахта В.М. Проблема аккультурации в современной этнографической литературе США // Современная американская этнография. – М.: Изд-во Академии Наук СССР. – 1963. – С. 184-222.

5. Боас Ф. Ум первобытного человека. – Москва-Ленинград: «Государственное издательство». – 1926.

6. Браун Д.Р., Файерстоун Ч.М., Міцкевич Е. Висвітлення конфліктів та становища етнічних меншин // Браун Д.Р., Файерстоун Ч.М., Міцкевич Е. Теле/радіоновини та меншини. – К.: Всеуито, 1996.

7. Вирост Й.С. Національна самосвідомість: проблеми визначення й аналізу // Філософська та соціологічна думка. – 1989. - № 7. – С. 11-19.

8. Дейкер Х. П. Й., Фрейда Н. Х. Национальный характер и национальные стереотипы // Современная зарубежная этнопсихология. – М.: ИНИОН СССР, 1979. – С. 23-44.

9. Интернациональное и национальное в литературах

Востока. Сборник статей. – М.: Наука, 1972.

10. Ключев Б. И. Национально-языковые проблемы независимой Индии. – М.: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1978.

11. Козлов В.И. О некоторых методологических проблемах изучения этнической психологии // Советская этнография. – 1983. – № 2. – С. 74-79.

12. Кон И.С. Психология предрассудка // Психология национальной нетерпимости. – Мн.: Харвест, 1998. – С. 5-48.

13. Косвен М.О. Проблемы воспитания и психологии ребенка в свете этнографического материала // Советская этнография. – 1946. – № 2. – С. 227-232.

14. Лебон Г. “Психология народов” // Психология толп. – М.: Институт психологии РАН, Изд-во “КСП+”, 1998. – С. 14-121.

15. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Пресс, 1994.

16. Леви-Стросс К. Печальные тропики. – Львов: Инициатива; М.: Изд-во АСТ, 1999.

17. Левкович В.П., Андрущак И.Б. Этноцентризм как социально-психологический феномен // Психологический журнал. – 1995. - № 2. – С. 70-81.

18. Лейри М. Раса и цивилизация // Расовая проблема и общество. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – С. 19-75.

19. Літературна спадщина Київської Русі й українська література XVI – XVIII століття. – К.: Наук. думка, 1981.

20. Майский И. М. Современная Монголия. – Иркутск, 1921.

21. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука. – 1988.

22. Мірчук І. Світогляд українського народу. (Спроба характеристики). – Прага: Накладом УВУ, 1942.

23. Наливайко Дмитро Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. – Київ: Основи, 1998.

24. Петренко В.Ф., Алиева Л.А. Исследование этнических стереотипов с использованием методики «множественных идентификаций» // Психологический журнал. – 1987. - № 6. – С. 21-35.

25. Современная американская этнография / Под ред. А. В. Ефимова, Ю. П. Аверкиевой. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963.

26. Таболина Т.В. Этническая проблема в современной американской науке (критический обзор основных этносоциологических концепций). – М.: “Наука”, 1985.

27. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992.

28. Фрейнкман-Хрусталева Н.С., Новиков А.И. Эмиграция и эмигранты: История и психология / Науч. ред. Г.А. Тишкин. – СПб.: Гос. акад. культуры, 1995. – С. 3-153.

29. Фульье А. Психология французского народа. – СПб.: Изд-во Ф. Павленкова, 1899.

30. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М.: «Изд-во АСТ»; «Транзиткнига», 2004.

31. Этнические стереотипы поведения. / Под ред. А. К. Байбурина. – Ленинград: Наука, 1985.

32. Янів Володимир Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993.

Навчальне видання

Марина Анатоліївна Крюкова

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
(для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету
психології, політології та соціології)

Українською мовою

Підписано до друку 05.07.20 Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Цифровий друк. Умовн. друк. арк. 1,9.
Тираж 50 прим. Замовлення № 1810-20

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс» (Свідоцтво суб'єкта
видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02). Україна, м. Одеса,
65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777591 e-mail: fenix-
izd@ukr.net